

Nagy Sándor

Piszkos perek

Családi konfliktus a jog útvesztőjében (1882–1893) *

„A házasság köztem és Gusty között, akárhogy is, megkötöttet, kénytelenek voltunk viselni a következményeket, bármilyenek is voltak. A körülmények, amelyek között a dolog megesett, nem sok jót ígértek a jövőre nézve, de az ember még mindig, némi becsülettel és kötelességérzettel minden fél részéről, a szerelem elmúlásával is, elviselhető jövődőt remélhet. Nekünk, gyermekeknek jó magatartással és viselkedéssel meg kellene próbálni szüleinket megbékíteni, a szülőknek pedig az előállt helyzetet elfogadni, megkötött házasságunkat nem bolygatni, s az önként tett ígéreteket minden körülmények között betartani.” E gyermeki naivitásról árulkodó sorokat történetünk egyik főhőse, Marie (Mária) még fiatal házasként, az 1870-es évek derekán vetette papírra.¹ A viharos esküvő, illetőleg a családtagok közötti feszült viszony – ezt a báróné nagyon jól érezte – előrevetítette azt a családi háborúságot, amely egy évtizeddel később kirobbant, s évekig húzódozó ádáz pereskedésbe torkollott.

A polgári családok életciklusában a családfő halála, amely nyíltá tette a vagyon átörökítésének kérdését, gyakran jelentett konfliktusforrást. Esetünkben is ez volt a lavina közvetlen kiváltó oka: az apa, Aristides Krassó-Szörény megyei Delinyesten, 1882. szeptember 19-én bekövetkező elhalálózása után ismét magasba csaptak az elfojtott indulatok. A hagyaték körüli vitában az egyik oldalon az özvegy Emilie Cretin, és az általános örökös, az anya gyámsága alatt álló kiskorú Pia állt; a másik oldalon a gyűlölt vő, báró August és felesége, Marie, valamint gyermekeik, Walda, Madeleine és Mercedes sorakoztak fel.

Az örökhagyó, aki már életében megtagadta az August és Marie által remélt anyagi támogatást, gondoskodott arról, hogy felelőtlen gyermeke – nem beszélve dologtalan vejéről – halála után se élhessen nagy lábbon. 1879. május 28-án alkotott, 1880. június 7-én kiegészített végrendeletében pazarló életmódjára hivatkozva kitagadta, illetőleg különböző megkötésekkel a köteles rész (a törvény szerint járó örökség fele része, amit az örökösnek, hacsak nem tagadták ki, feltétlenül ki kellett adni) életfogytiglani haszonélvezetére szorította sok bánatot okozó idősebb leányát.

* A tanulmány a „történet” és a „szereplők” azonossága folytán szorosan kapcsolódik Bácskai Vera jelen számban megjelent cikkéhez, *Korall* 32. 80–101. A történet főszereplőit a cikkhez hasonlóan csak keresztneveikön szerepeltetem. A tanulmány megírását a szerző munkahelye, Budapest Főváros Levéltára nagyvonalú támogatása tette lehetővé.

¹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XI. 1136. Memorandum.

A köteles rész tőkéjét az unokák, a házaspár gyermekei kapták.² Ilyen formán a még mindig tekintélyes vagyonhoz – a köteles rész később egyedül a Magyarországon fekvő javak után 36266 forint 84 ½ krajcárban lett megállapítva – közvetlenül sem a báró, sem a báróné nem férhetett hozzá (annál kevésbé, mivel a testamentum annak kezelésére, a szülők helyett, gyongondnokot rendelt).

Bár úgy tűnt, Aristides alaposan körülbástyázta végakarátát, a báró rendkívül szívós ellenfélnek bizonyult, aki ráadásul virtuóz módon használta ki az adódó jogi lehetőségeket. Gyermekei törvényes gyámjaként fellépve először, 1883. január végén, megpróbálta újraleltározatni a magyarországi birtokokat (nyilván keveselve a hagyaték megállapított, a köteles rész mértékét is meghatározó állagát), kérvényét azonban a hagyatéki bíróság, a Bécsi Cs. Kir. Törvényszék elutasította.³ Erre ugyan a házaspár 1883. február 12-én egyezsége lépett az özvegygel, amelynek értelmében márciustól kezdődően havi 200 forint járadékot húztak az örökrész után – ez azonban csak elterelő hadművelet lehetett.⁴ A báró a nyáron már olyan lépéseket tett, amelyek kétségkívül a végrendelet megtámadását készítették elő: egyrészt elintézte, hogy a magyar hatóságok kikérjék a hagyatéki aktát, tisztázandó az örökhagyó állampolgárságát és községi illetőségét;⁵ másrészt kérelmére Temes Megye Árvaszéke július 23-án, hivatkozva August magyar állampolgárságára és temesvári lakhelyére, a gyámsági ügy áttételét is sürgetni kezdte. Miután a görzi járásbíróság utóbb nem látott okot a beavatkozás visszautasítására, szeptember 7-én kiadta az aktát, az ügy komolyra fordult.⁶

Jelen tanulmány keretei között az örökségért, a jog eszközeivel vívott küzdelem alakulását próbáljuk nyomon követni. Az ezt illető lehetőségek persze eleve korlátozottak, mivel a kulcsfontosságú iratanyagok (árvaszéki, hagyatéki ügyek, és – az ítéletek kivételével – az örökösödéssel kapcsolatos perek) nem maradtak fenn.⁷ A hagyaték körüli vita mindazonáltal drámai fordulatot vett a báró és a báróné meghasonlása folytán: 1884 tavaszán a fentebb vázolt frontvonal alaposan összekuszálódott, miután August házasságtöréssel vádolta meg nejét, majd válópert indított ellene. A házastársak közötti, az örökösödési viszályba ágyazódó konfliktus forrásai rendelkezésünkre állnak, aminek nyomán az elemzés súlypontja a bűnvádi eljárásra, s a házassági bontóperre, illetőleg a báró és a báróné által követett, ügyvédek által *jogi formába öntött egyéni stratégiákra* helyeződik át

² Örökösödési per 1890. A végrendeletre hivatkozik az özvegynek a gyámsági ügyben 1883. október 12-én beadott fellebbezése is: Archivio di Stato di Gorizia (ASG) SDBG D. 503/1883.

³ A fellebbezés: ASG SDBG D. 503/1883.

⁴ ASG SDBG D. 503/1883.

⁵ ASG SDBG D. 503/1883.

⁶ A járásbíróság 1883. szeptember 7-i végzése: ASG SDBG D. 503/1883.

⁷ A hagyatéki ügyet a Bécsi Cs. Kir. Törvényszék, illetőleg a Lugosi Kir. Törvényszék tárgyalta, azonban a Bécsi Városi és Tartományi Levéltártól (Wiener Stadt- und Landesarchiv), valamint a román Nemzeti Levéltár Temes Megyei Igazgatóságától (Directia Judeteana Timiș a Arhivelor Nationale) kapott tájékoztatás szerint, egyik sem maradt fenn. Ha igaz, utóbbi, a Temes megyei árvaszéki aktával együtt, a szerb csapatok 1918-as bevonulásakor semmisült meg.

– természetesen nem tévesztve szem elől, hogy egy és ugyanazon konfliktus egyik állomásáról volt szó.

A GYÁMSÁGI ILLETÉKESÉGI ÜGY (1883–1886)

A leányok gyámsági aktája, amely a görzi járásbíróóság iratanyagában – a Gorizai Állami Levéltár (Olaszország) őrizetében – maradt fenn, csupán az örökösödési vizsály egyik mellékhadszínterén zajló csatározásokról ad számot, azonban egyrészt, egyéb források hiányában, fontos információkat tartalmaz a hagyatéki ügyre vonatkozóan, másrészt valamennyire, az alkalmazott taktikán keresztül, láthatóvá teszi a felek szándékait, s a voltaképpeni tetteket. A gyámsági illetékeségi vita azzal vette kezdetét, hogy az özvegy, valamint a végrendelet értelmében kinevezett társgyám és – a köteles rész tekintetében – vagyongondnok, dr. Hermann von Feistmantel lovag ügyvéd 1883. október 12-én terjedelmes fellebbezést adtak be a Bécsi Cs. Kir. Törvényszékhez, amelyben azon a címen, hogy a kiskorú általános örökösnek, Piának „nem lehet közömbös, miféle gyámságban részesülnek kitagadott nővére kiskorú gyerekei”, a görzi bíróság sérelmes szeptember 7-i végzésének visszavonását követelték.⁸

Az özvegy és a vagyongondnok a fellebbezésben amellettt érvelt, hogy az unokák illetékes gyámhatósága a görzi járásbíróóság, nem pedig a temesi árvaszék. Eszerint mivel az osztrák törvények a gyámügyi illetékeséget a lakhely után állapítják meg, s a család rendes lakhelyét Aristides halálakor (sőt, előtte és utána is) Görzben tartotta,⁹ valamint miután a helyi bíróság a gyámsági jogkör gyakorlását meg is kezdte, az ügyet törvényellenesen tették át Magyarországra. E tekintetben – így a fellebbezés – sem a báró magyar állampolgársága, sem magyarországi községi illetősége (avagy aktuális lakhelye) nem jöhet számításba. Arra az esetre, ha az osztrák bíróságok mégis megfontolás tárgyává tennék, a fellebbezők kétségbe vonták a Temes Megye Árvaszéke által hivatkozott bizonyítványok relevanciáját. Azokkal szemben több körülményt hoztak fel amellettt, hogy a báró nem tekinthető magyar honosnak – az apa, az idősebb August haláláig szász alattvaló maradt, s öccse, Aladar báró is a szász hadseregben teljesítette katonai szolgálatát –, valamint hogy az állítólagos birdai községi illetőség sem áll, mivel annak megszerzéséről a megfelelő bizonyítvány hallgat. (Az anya birdai illetőségére hivatkozik, noha, hasonlóan az állampolgársághoz, a gyerek mindig az apa illetőségét követi.)

Az ezt követően két és fél évig húzódó, leginkább bonyolult eljárásjogi kérdéseket tárgyzó jogvita nyomon követése helyett első lépésben érdemesebb

⁸ ASG SDBG D. 503/1883.

⁹ A fellebbezés a görzi polgármester 1883. október 9-én kelt – becsatolt – tájékoztatására hivatkozott, miszerint August, aki bár „állítólag, amint maga mondja, magyar, és magyar honvéd hadnagy egyenruhát visel”, családjával 1881 telén *letelepedett* Görzben, a kritikus 1882-es és 1883-as évben a telet ott töltötte, s később is a Doganagasse 20. számú házban lakott: ASG SDBG D. 503/1883.

tisztázni, tulajdonképpen miről is volt szó. A kérdés nem csupán az volt, mely hatóság fog eljárni a kiskorú örökösök ügyében, hanem főként az, hogy az osztrák vagy a magyar törvények szerint bonyolódik majd az eljárás, illetőleg ezáltal mekkora mozgástér nyílik az ellenérdekelt felek előtt. A gyámügyi illetékességgel együtt rögtön felmerült az örökség, pontosabban a *köteles rész kezelésének* kérdése. A végrendelet a szülőket, illetve az apát – hiszen elsősorban ő lett volna hivatott a gyermekek törvényes képviselőjére – megfosztotta a vagyonkezelés jogától. Állítólag ezt az intézkedést később több osztrák bírósági határozat megerősítette.¹⁰ A magyar törvények értelmében azonban az atya ebbéli jogát nem lehetett végrendekezéssel korlátozni.¹¹ Vagyis, amennyiben a gyámsági ügy Magyarországra kerül, s a magyar jog szerint intéződik, August báró e tekintetben kijátszhatta a végakaratot, s befolyást nyerhetett a vagyonkezelésre.

A köteles rész kezelésének magyar gyámhatóság általi ellenőrzése azonban csak egy volt a báró lépéseinek lehetséges következményei között. Valójában ugyanis a *hagyatékért* (legalábbis annak tekintélyes részéért) folyt a küzdelem. August nem hiába firtatta egyúttal, a gyámsági ügygel párhuzamosan, elhunyt apósa honosságát. Aristides magyar nemességgel, s folyamatos magyarországi lakhellyel bírt, és ha magyar állampolgársága ennek megfelelően elismerést nyer, a hagyatéki eljárás lefolytatását a bécsi törvényszéktől magyar hatóság – a gyermekek érdekében eljáró Temes Megyei Árvaszék, illetve az elhunyt lakhelye szerint illetékes Lugosi Kir. Törvényszék – ragadhatta magához. Az osztrák hagyatéki bíróság megkerülése, illetőleg a magyar törvények szerinti új procedúra a *végrendelet megtámadhatóságát*, a (magyarországi) örökség megkaparintását, kedvezőtlenebb esetben pedig a bárónétól megtagadott köteles rész kiadását ígérte.

Az ellenfelek mindenekelőtt igyekeztek tehát minimalizálni a potenciális veszteségeket. A fellebbezők álláspontja szerint a köteles résznek a bécsi törvényszéknél kell maradnia, nem adható ki a temesi árvaszéknek, mert a tőke a végrendelet értelmében nem csupán a három leányt illeti, hanem Marie további – nem feltétlenül a bárótól – *születendő gyermekeit* is. A fellebbezés ebben a vonatkozásban el is érte célját: a Bécsi Cs. Kir. Törvényszék október 16-án kelt végzésében sietett a temesi árvaszék tudtára adni, miszerint a hagyatéki eljárással kapcsolatos minden kérdésben fenntartja illetékességét, s a köteles részt képező vagyon igazgatását annál kevésbé ruházhatja át, mivel a gyámügyi illetékesség még nem nyert megállapítást.¹² A nyílt elutasítás a későbbiekben is – a Legfelsőbb Törvényszék 1884 elején kelt határozata nyomán – csak annyiban finomodott, hogy amint a köteles részre jogosultak személye tisztázódik és a vagyon átadása lehetségessé válik, Temes Megye Árvaszéke erre vonatkozó igényét figyelembe véve fog döntés születni.¹³

¹⁰ Erre hivatkozik az ellenfelek későbbi, 1886. március 18-án beadott fellebbezése: ASG SDBG D. 503/1883.

¹¹ Ezt a magyarországi örökösödési perben, utalva a gyámügyi törvényre, világosan kimondta az elsőfokú bíróság ítélete: Örökösödési per 1890.

¹² ASG SDBG D. 503/1883.

¹³ A bécsi törvényszék 1884. február 19-én kelt átirata: ASG SDBG D. 503/1883.

A báró számára azonban a gyámsági akta tényleges áttétele 1883 szeptemberében már önmagában fél sikert jelentett: a temesi árvaszék mindvégig eltökéltnek mutatkozott a „magyar érdekek” védelmében.¹⁴ Mégis fennállt annak veszélye, hogy amennyiben a görzi járásbíróság illetékessége megállapítást nyer, az ügy osztrák-magyar miniszteriális szintre jut, s a gyámhatósági jogkör gyakorlása ismét a Lajtán túlra kerül. Az ellenfelek fellebbezése nyomán ezért minden követ megmozgatott, hogy kivédje a támadást. Egy sor olyan nyilatkozatot, bizonyítványt szerzett, s adott be 1884. március 8-án érkeztetett nyilatkozatához csatolva, amivel aláasta az özvegy és a vagyongondnok érvelését.¹⁵ Így a görzi magisztrátus hivatalosan igazolta, hogy a báró rendes lakhelyét nem a városban tartja, „csupán időről-időre, felesége meglátogatása végett tartózkodik itt, aki betegsége miatt, orvosi tanácsra, klimatikus kúra végett kereste fel Görzöt az 1881–1882-es és az 1882–1883-as év téli hónapjaiban”. Ezt a báróné kezelőorvosa, dr. Alfons Pittamitz szakvéleménnyel támogatta meg, amely szerint páciensét heves neuralgikus fejfájás (*Migraine*) gyötri, ezért az elmúlt években a teleket rendszeresen a kedvező éghajlatú Görzön, a nyarakat pedig a balatonfüredi fürdőkben töltötte. August báró jogi képviselőinek gondosságára jellemző, hogy többek között ügyfelük nem szász állampolgári minőségét is dokumentáltatták.

Az özvegy és Feistmantel lovag viszont a továbbiakban minden lehetséges módon késleltette az eldőlni látszó ügy lezárását. Noha a Lajtán túli bírói fórumok akár eljárásjogi megfontolások alapján, akár az ügy érdemébe ereszkedve egymás után utasították el beadványaikat, nem szüntek meg azokat egyre-másra gyártani. Céljuk ezzel immár vélhetően nem annyira a gyámsági akta visszavételének kikényszerítése, sokkal inkább annak megakadályozása volt, hogy a köteles rész kiadásának kérdése ismét felvetődjön. Halogató taktikájuk eredményességét mutatja, hogy több mint két évig sikerült még tovább nyújtani az ügyet. A jogvitának csak a Legfelsőbb Törvényszék 1886. május 18-án kelt határozata vetett véget, amely megállapította, hogy mivel August családja Görzben 1881–1882 körül csupán ideiglenesen tartózkodott, az ottani járásbíróság a gyámhatósági működést illetéktelenül kezdte meg; ezzel szemben Temes Megye Árvaszéke illetékességét a báró igazolt magyar állampolgársága és temesvári lakhelye megfelelően alátámasztotta.¹⁶ Ekként bár a köteles rész valószínűleg mindvégig osztrák bírósági letétben maradt, s a magyar hatóságok csak az országban fekvő vagyont vonhatták ellenőrzésük alá, a bárónak sikerült megkerülnie a bécsi törvényszéket – a magyarországi örökség felosztásának kérdése nyílttá vált.

¹⁴ Az árvaszék 1883. november 9-én, majd 1884. június 20-án is visszaautasította az akta vissza-, illetve megküldésére vonatkozó osztrák kérést: ASG SDBG D. 503/1883.

¹⁵ A nyilatkozat és a hivatkozott bizonyítványok: ASG SDBG D. 503/1883.

¹⁶ A triezti főtörvényszék 1886. június 4-én kelt feljegyzése, illetve a görzi járásbíróság 1886. június 11-én kelt feljegyzése. ASG SDBG D. 503/1883.

A HÁZASSÁGTÖRÉSI PER (1884–1886)

Az ellenfelek kitartásához alighanem a házaspár időközben bekövetkezett meghasonlása is hozzájárult. A házastársak viszonyáról, ami a pereskedést közvetlenül megelőző időszakot illeti, gyakorlatilag semmit sem tudunk. A családi konfliktus kiújulása alighanem megviselte a kapcsolatot: a szeretett apa, Aristides halála, az örökségből való kitagadás után a bárónéban bizonyára felmerült a kétely, vajon jól választott-e annak idején, illetőleg megérte-e a saját vagyonnal és keresetforrással nem rendelkező, e tekintetben anyjától függő, egyébiránt zárkózott, különc férfi oldalán maradni. A történetek ismeretében persze könnyű „okokat” találni, visszavetíteni a házastársi viszályt. Mert az is igaz, hogy Marie négy év leforgása alatt, 1877–1881 között, három gyereket szült férjének. A báró a pereskedés alatt mindvégig kitartóan, több tanút állítva tagadta, hogy frigyük boldogtalan lett volna – talán ebben is volt igazság. Mindenesetre tény, hogy a még mindig fiatal nő (mindössze 26 éves volt ekkor) 1883 tavaszán Görzben, kihasználva férje gyakori távolléteit, szenvedélyes viszonyt kezdett egy ugyancsak házas helyi arisztokratával, Josef gróffal, amely egy éven keresztül zavartalanul tartott.

A dolog természeténél fogva, többet tudunk a *liaison* napvilágra kerülését követő konfliktusról. A gyámügyi illetékességi ügy még javában folyt, amikor a báró hitvese 1884. március 20-án kelt nyilatkozatával minden indoklás nélkül visszavonta a férjének korábban adott meghatalmazásokat és jogi képviselével dr. Karl von Tarnóczy-Sprinzenberg lovag ügyvédet bízta meg.¹⁷ A helyzet komolyságát jelzi a nyilatkozat megfogalmazása: „a tőlem ugyanő [August] által, azon ürügy alatt kicsikart, hogy az az én érdekemet szolgálja, nyilatkozatokat visszavonom: az egyik Görzben, 1883. november 23-án kelt, a másik dátumára nem emlékszek; miszerint én az apám, Aristides [vezetéknév törölve] utáni kötelelreszem hasznai felőli rendelkezés és egyéb intézkedés jogát, éspedig az első nyilatkozatban fentnevezett férjemre, August [vezetéknév törölve] báróra, a másodikban a tekintetes Temes Megyei Árvaszékre mint gyámhatóságra ruháztam”. A házastársak március derekán megszakították az együttélést: a nő az említett nyilatkozatban már bécsi lakosként (Bécs I. Wipplingerstrasse 1.) szerepel, míg a báró későbbi bejelentéséből tudjuk, hogy március közepe óta nem lakott Görzön, lakhelyét a Budapest I. Uri u. 31. alá tette át.¹⁸

A báró inasa, Mészáros Károly, illetve a gyerekek nevelőnője, Meixner Janka 1884. április 2-án, Budapesten közjegyzői okiratba foglalt nyilatkozata kellőképpen megvilágíthatja a szakítás körülményeit. Mindketten 1883. augusztus vége, illetve szeptembere óta álltak a házaspár szolgálatában, s így szem- és fültanúi voltak a báróné és a gróf szerelmi viszonyának, majd azoknak a jeleneteknek, amelyeket August a viszony kipattanása után rendezett: „Ezernyolcszáznyolcvannégy

¹⁷ ASG SDBG D. 503/1883.

¹⁸ August báró 1884. május 14-én érkezett beadványa a görzi járásbíróshoz: ASG SDBG D. 503/1883.

(1884) évi március hó elsején a báró úr József gróf nejétől mindent megtudott, s kérdőre vonván a bárónét, az neki mindent bevallott [...] – A báró úr a dolgok hallatára egészen meg volt törve, s kérte a bárónőt, főleg az ártatlan kis leánygyermek iránti tekintetből, térjen meg, ők elutaznak más helyre, és ha megjavul, hajlandó neki még meg is bocsátani. A báróné azonban erre kijelenté, hogy ő csak József grófot szereti, mást nem bán; és ha másképp nem lehet, meg is szökik; és folyó évi március hó tizedikén tényleg meg is szökött, de rendőrség útján visszahozatott. Folyó évi március tizenegyedikén a báró az én és az összes cselédség jelenlétében a bárónét újól fog felhívta és kérte, hogy térjen meg, gondoljon gyermekeire, s maradjon ezeknél. Ennek az a hatása volt, hogy a báróné, egy kedvező alkalmat felhasználva, a házat a báró akarata nélkül még aznap elhagyta, és Görtzből elutazott. – A báró a gyermekekkel, s velem folyó évi március hó tizenkilencedikén indult Görtzből Budapestre, ahol most édesanyjánál, kellemesi Melczer Henrietta úrhölgnél tartózkodunk.”¹⁹

Az affér nyomán Görzben, házasságtörés címén, hamarosan büntető eljárás indult. A dolog azért meglepő, mert az efféle kényes ügyeket általában véve – érthető módon – nagyon ritkán terelték jogi útra. „Az önérzetes, jellemes férfiú” – panaszkodott évekkel később a hűtlen hitves – „bizonyára meg tudta volna választani a helyes utat és módot becsülete megóvására, anélkül, hogy kényszerítve lett volna bűnvádi pert indítani és lejártatni; és csakis a gyáva, jellemtelen bosszúálló nyúl az alperes [August] által alkalmazásba vett eszközhöz, mely nem csak a megtámadottat, hanem a támadót is egyaránt megbecsteleníti.”²⁰ A férj azonban egyrészt nem érzett magában túlzott hajlandóságot a párbajozásra (Josef gróf valószínűleg gyakorlottabb volt e téren),²¹ másrészt a jogi eljárás – előlegezük meg – nem egyszerűen (vagy nem csupán) a bosszúállást célozta. Mindenesetre August báró 1884. április 9-én, golyóváltás vagy kardcsörtetés helyett, feljelentést tett neje és annak szeretője ellen a görzi járásbíróson.²²

Megfontolandó, hogy amit a szerelmi históriáról tudunk, olyan források kínálnak fel, amelyek alapvetően – mint a fentebb citált, áprilisban, Jeszenszky Danó budapesti közjegyző előtt tett nyilatkozatok – a bűnvádi procedura előkészítését szolgálták. Így tanácsosnak véljük, különösen ha a jogi lépések értelmének megfejtése a cél, elsőként a feleknek – bár a források csak egy-egy villanás erejéig engednek is betekintést a kulisszák mögé – a botrány kipattanása utáni taktikájára koncentrálni. Másrészt, még mielőtt a büntetőper tárgyalására térnénk, szemügyre vesszük majd a keletkezett szövegeket (nyilatkozatokat,

¹⁹ Idézet Meixner Janka nyilatkozatából: BFL VII. 170. 251/1884. – Mészáros Károly nyilatkozata: BFL VII. 170. 250/1884.

²⁰ Marie 1887-es válaszirata a házassági bontóperben: Erdélyi Unitárius Levéltár (EUL) FT 64/1886.

²¹ Érdeemes idézni a báró reagálását felesége válasziratára: „Felpereső úgy látszik, jobban szeretne volna, ha feljelentés helyett a csábítótól fegyveres elégtételt kérek vala, s a szenvedett gyalázattért ráadásul magamat le is lövtem vagy levágtatom, ámde a lovagias elégtételbevételhez lovagias ellenfél is kell.” EUL FT 64/1886. – A gróf egyik „híres párbaját” maga a báró említette meg a házasságtörési per tárgyalásán: ASG SDBG D. 618/1884.

²² A feljelentés dátumát a büntetőperben 1884. július 1-én hozott ítélet közli: EUL FT 64/1886.

emlékeztetőket) is: az azokban alakot öltő melodráma mögött, részben láthatóvá válnak azok a szándékok, amelyek a mit sem sejtő, megcsalt férj szerepében fel lépő báró szokatlan húzását motiválták.

A sarokba szorított nő később valóságos összeesküvés szervezésével vádolta meg a bárót: „A házasságtörésnek a cselédek előtti tárgyalása, azoknak asszonyukkal a férj által eszközölt szembesítése, a cselédektől megvásárolt aljas nyilatkozatok produkálása alperes [August] részéről előre kigondolt, megállapított tervet feltételez”.²³ Nos, ha nem is egészen így történt, az biztos, hogy a férj munkaadóként alaposan kihasználta helyzeti előnyét, amit a közös háztartást márciusban megbontó feleséghez képest élvezett. Láthattuk, hogy már április elején közjegyzői okiratba foglaltatta két alkalmazott szemtanú terhelő vallomását. August báró azonban kétségtelenül ügyesebbnek is bizonyult hitvesénél: április első felében sikerült oldalára vonnia a szökés után március 22-ig a bárónéval maradó egyik cselédet – a vád majdani koronatanúját – Anna Haringot is.²⁴ Hogy mégis mivel győzte meg, sejtethető: a büntetőper tárgyalása során a feleség ügyvédje, dr. Tarnóczy a leány lefizetésével vádolta a férjet, hivatkozva egyebek mellett a cseléd apja által a bárónénak írott levélre, amelyben az a báró káros befolyását emlegette. A báró akkor ezzel szemben csak annyit ismert el, hogy Bécsben személyesen kereste fel Anna Haringot, aki akkor már más családnál szolgált, és felszólította, hogy mondja el az igazságot.²⁵

Annak idején persze a feleséget sem kellett féltetni. Az a Meixner Janka például, aki április 2-án Budapesten írásba adta az úrnőjét súlyosan terhelő vallomást, két-három héttel korábban még biztosan a báróné embere volt. A nevelőnő a skandallum kipattanása után titkon mindenről tudósította az eltávozott feleséget: a beérkező táviratokról, a történetek jegyzőkönyveztetéséről, a báró és ügyvédje tanácskozásáról, a gróf és a báró párbajának elmaradása miatt Görzben keringő pletykákról.²⁶ Továbbá a Haring-ügy kapcsán azt is tudjuk, miként próbálta a báróné hamis tanúzásra bírni cselédjét. A leány fivére, Karl Haring – aki, az apával ellentétben, úgy tűnik, a báró támogatásában látott nagyobb perspektívát – írásba adta, miszerint a báróné megpróbálta rábeszélni testvérét, hogy „dr. Tarnóczinál adja jegyzőkönyvbe nyilatkozatát, vagy írja le maga és közjegyzőileg hitelesíttesse: hogy a báróné Zagradótól 1884. március 11-én du. 4 órakor Laibachon keresztül egyedül utazott Bécsbe, és hogy gróf [név törölve] egyik köztes állomáson sem szállt fel.”²⁷ S miután a báróné egyúttal jobban szeretne volna a tanút a császárvárostól messze tudni – nyilván, nehogy a báró is, amint később történt, megkörnyékezza a leányt –, a Laibachba való hazaút költségét is

²³ Marie válaszirata: EUL FT 64/1886.

²⁴ Anna Haring 1884. április 13-án kelt nyilatkozata: EUL FT 64/1886. – A március 22-i dátumot a leány a görzi járásbírószágon tett vallomásában említi: ASG SDBG D. 618/1884.

²⁵ ASG SDBG D. 618/1884.

²⁶ Meixner Janka 1884. március 12-én kelt levele: EUL FT 64/1886. A levél szerint a nevelőnő még postafiókot is nyitott, hogy a bárónéval levelezhessen.

²⁷ Karl Haring vallomása: EUL FT 64/1886. A férfi egyébként, a forrásból kitűnően, április elején valóságos nyomozást folytatott a gróf és a báróné purkersdorfi rejtékelyét és életmódját illetően.

kifizette volna.²⁸ A feleség végül egyetlen, mellette nyíltan kiálló szövetségest sem tudott megnyerni magának az alkalmazottak között.

Ha eme körülményeket szem előtt tartva olvassuk újra a felvett vallomásokot, August bárónak a családi szennyes kitergegetése mögött meghúzódó megfontolási is világosabban állhatnak előttünk. Az írásos nyilatkozatok elsősorban a bűnös viszony részleteit taglalták. A házasságtörés tényállásának alátámasztásán azonban túlmutat némely motívum, amely feltűnő módon ismétlődik a vallomásokban. Így a háznép egykori tagjai egyöntetűen kiemelték – Mészáros és Meixner ráadásul a felvett közjegyzői okirat szerkezetileg is megegyező passzusában –, hogy a báró szerető férjként viselkedett, és példás apaként járt el, aki a gyerekek érdekeit mindennél előbbre helyezte. Az állítólag megtört férj – amint arról már szó esett – a március 1-én, majd 11-én rendezett nagyjelenetek alkalmával nyomatékosan kérte feleségét, hogy legalább a kisgyermekekre legyen tekintettel, ám könyörgése az anyánál csukott fülekre talált. Az ebből a szempontból kulcsfontosságú tanú, Meixner Janka további terhelő részletekkel is szolgált: „Mint nevelőnő, kötelességemnek tartottam a bárónőt több ízben figyelmeztetni, hogy ha a gróf nála van, legalább a gyermekeket ne tartsa ott, azok közül az egyik, Walda már hét (7) éves, és kell, hogy rossz hatással legyen reá az, ha anyját egy idegen férfival látja szerelmeskedni. E figyelmeztetés azonban nem használt”.²⁹

A gyerekek elhanyagolását illető vallomások funkciója kétségtelenül az volt, hogy alátámasszák a nő tökéletes morális csődjét illető vádat, bizonyítva alkalmatlanságát a *leányok nevelésére*. Ez azonban tulajdonképpen nem volt szükséges ahhoz, hogy bebizonyosodjon a báróné vétkes *hütlensége*. Ez az a pont, ahol az olvasó először foghat gyanút: a házasságtörési per nem egyszerűen egy megcsalt, bosszúért lihegő férj kicsinyes lépése lehetett, hanem egy sokkal bonyolultabb játszma részét képezhette. Amint láttuk, Máriának szökése után tett első jogi lépései között szerepelt, hogy visszavonta a férjének, illetve a temesi árvaszéknek adott, a köteles rész hasznélvezetével való rendelkezésre vonatkozó meghatalmazásokat. A bárónak a feleségével való szakítás után, ha nem akart kiszállni az örökségért vívott küzdelemből, a gyerekek feletti törvényes gyámság megtartását kellett bebiztosítania. A hűtlen hitves befeketése másfelől alkalmas lehetett annak a köteles rész hasznélvezetétől való megfosztására, hiszen Aristides omínózus végrendeletének kikötése a köteles rész jövedelmének folyósítására az volt, hogy Marie lánya megfelelő neveltetésben részesíti az unokákat.³⁰ De mi várható egy olyan anyától – tehette fel a történetek után a színpadias kérdést a báró –, aki nemcsak hogy megcsalta férjét, de a házasságtörés szemtanújává tette éretlen leányait, s önző módon elhagyta családját?!

Gyanúnkat még inkább alátámaszthatják azok a hosszas alkudozások, amelyek a házastársak, illetve jogi képviselőik között, a tisztátalan játszma közben,

²⁸ A pénzt állítólag – a védelem szerint – éppen Karl kérte a leány számára, de később visszautasította azt: ASG SDBG D. 618/1884.

²⁹ BFL VII. 170. 251/1884.

³⁰ A kikötést említi: Örökösödési per 1890.

és nyilván annak alakulása függvényében folytak. A feleség később ugyancsak férje szemére vetette, hogy: „köztünk egyezkedési kísérlet is tétetett, mely szerint alperes hajlandónak nyilatkozott viszonyomat elnézni az együttélés feltétele mellett; ezen undorító ajánlatot én nem fogadtam el. – Felperes akkor a vagyont illető ajánlatot tett, ígervén, hogy az elválásba beleegyeznek; az alkudozások e tárgyban ügyvédek közvetítésével meg is indultak [...] én elmentem az engedményben a legszélső határokig, melyen túl életfenntartásom lett volna kockáztatva [...] de miután alperes a teljes vagyont követelte, az egyezkedés meghiúsult, s annak következtében alperes az előre kieszelt, megrettentésemre célzó végső eszközökhöz, a bűnvádi perhez folyamodott”.³¹

A báró pereskedés helyett, úgy tűnik, először valóban inkább nejét szerette volna magához visszakényszeríteni. A nevelőnő, Meixner Janka már idézett március 12-én, tehát a nevezetes szökés másnapján kelt levelében arról számolt be, hogy a báró közjegyzőhöz fordult: „És a br.-né kényszerű eltávozása jegyzőkönyvbe lett véve, s hármunkat, vagyis engem, Karlt, Annát felhívtak tanúsítani, hogy a br.-né az ő [August] engedélye nélkül utazott el. Előzetesen még semmit sem kellett aláírunk, de eljöhét az még, mondták nekünk, arra az esetre, *ha a br.-né nem térne vissza.*” [Kiemelés – N. S.] Erre utal az is, hogy noha a szökésből nyomban rendőrségi ügy lett, a férj csak egy hónappal később, április 9-én tett feljelentést. Az egyezkedésre ezek után került sor, de a felek csupán egy szerződéstervezetig jutottak, mert a tárgyalások időközben megfeneklettek.³²

A házasságtörési per lefolytatása *ultima ratio* volt tehát. Még mielőtt azonban rátérnénk az 1884. július 1-én megtartott tárgyalásra, néhány szót kell ejteni magáról az eljárásról, amely egyrészt sajátos játékszabályaival már a felek előkészületeire kihatott, másrészt a keletkezett, rendelkezésre álló dokumentáció milyenségét (azon keresztül pedig vizsgálatunk lehetőségeit) is meghatározta. A házasságtörés nem hivatalból üldözendő bűncselekménynek, hanem *kihágásnak* minősült, amely kizárólag *magánvád*, a házastárs feljelentése nyomán indulhatott (a báró ezért tarthatta sakkban kedve szerint feleségét). A per a szóbeliséget előtérbe helyező tárgyalás során dőlt el, amely valamennyi szereplő – az ellenfelek, illetőleg a bíró, részben pedig a tanúk – számára aktív részvételt tett lehetővé, s egyúttal kívánatosá. A sommás eljárás a felektől nyilvánvalóan a beidézett tanúk gondos megválogatását, felkészítését igényelte. A tárgyaláson elhangzottakról jegyzőkönyvet vettek fel, amelyhez csatolták a felek írásos beadványait, bizonyítékait is. A konkrét esetben zárt tárgyalást rendeltek el, amelynek sajnos csak a protokolluma maradt fenn: a csatolmányok létezéséről, két melléklet kivételével, a jegyzőkönyvi utalásokból tudunk.³³ A jegyzőkönyv egyébként nem

³¹ A későbbi válóperben keletkezett válaszirat: EUL FT 64/1886.

³² A szerződéstervezetet említi a házasságtörési perben született elsőfokú ítélet: ASG SDBG D. 618/1884.

³³ A jegyzőkönyv: ASG SDBG D. 618/1884. Ehelyütt kell köszönetet mondanom az olasz nyelvű forrás magyarra fordításáért, ahhoz fűzött megjegyzéseiért Balogh Jánosnak, Federica Crabunak és Francesca Gullinak.

szó szerint készült, csupán a lényegi mozzanatok kerültek rögzítésre. Ekként az nem alkalmas a tárgyalás ritmusának, hangulatának, valamint az egyes megnyilvánulások, tanúvallomások egyedi vonásainak visszaadására sem.

A július 1-i tárgyaláson csupán a báró jelent meg ügyvédje, dr. Josef Battiggi kíséretében. A távol maradó ellenfelek, a báróné és a gróf, írásos vallomásukat küldték el, illetőleg dr. Tarnóczy képviselte őket. A tárgyalás sajátosan alakult, amennyiben a vádlottak ügyvédje Lindemann bíró kérdésére készségesen beismerte, hogy védenecsei „egészen a mai napig” házasságtörő viszonyt folytatnak. A per tehát nem annyira a nemi szervek kárhozatos használatáról, hanem sokkal inkább arról szólt, vajon a férjnek jogában áll-e egyáltalán házasságtöréssel vádolni feleségét és vetélytársát. A védelem egészen pontosan azon a címen indítványozta a báróné és a gróf felmentését, hogy a kereseti jog elenyészett, mivel a báró „már a nyáron (1883 júniusa, augusztusa), de legalábbis 1883. november (december) hónapban tudomással bírt e viszonyról, sőt azt elő is segítette.”³⁴ (A tárgyaláson felmerült, hogy a báró felajánlotta volna feleségének, hogy eltűri a viszonyt, ha mindannyian Fiuméba vagy Párizsba költöznek!)³⁵ Dr. Tarnóczy a vádlottak mentiségére – August és Battiggi azonnali tiltakozása ellenére – azt is megpróbálta felhozni, s becsatolt dokumentumokkal igazolni, hogy a férj annak idején, a házasságkötés előtt elrabolta szüleitől Máriát, s ezért a házasság kezdetétől fogva boldogtalan volt.³⁶

Innen nézve nyernek értelmet a báró által előzetesen kivételtet írásbeli vallomások (Mészáros Károly, Meixner Janka, Anna Haring) bizonyos jellegzetes részletei, amelyek egybehangzóan állították, miszerint a feleség szigorúan megtiltotta a románc báró előtti kifecsegesését, s ekként az márciusig mit sem tudott a bűnös viszonyról. Ez azt jelenti, hogy a vád jó előre felkészült dr. Tarnóczy ellenvetésére (egyúttal, ha maradt volna még szemernyi kétség, újabb adalékkal szolgál a kérdéses nyilatkozatok preparációjával kapcsolatban). Ugyanakkor éppen ezek a vallomások mutatják meg a legjobban az alkalmazott taktika kétélűségét: minél inkább belebocsátkoztak a tanúk a házasságtörés históriájának részleteibe, annál inkább világossá tették, mennyire nem maradhatott az titokban annak idején. Ezek szerint ugyanis nemcsak a háznép volt teljesen beavatva a dologba, de néhány helyi notabilitás – a báróné kezelőorvosa, dr. Pittamitz, s egy dr. Pajer nevű ügyvéd – is tudomással bírt arról. Az inas, Mészáros Károly például a közjegyző előtt kereken kijelentette: „Ezeken felül hallomásból tudom – *a szerelmi viszony különben is köztudomású lévén* [kiemelés– N. S.] –, hogy a báróné [név törölve] gróf úrral a via Morelli utcában 33 szám alatt egy szobát béreltek, s ott gyakran találkoztak, úgyszintén azt is, hogy a fiakkeren a környékben gyakran

³⁴ Az idézet a járásbíróság ítéletében található: ASG SDBG D. 618/1884.

³⁵ Az elsőfokú ítélet szerint a vádlottak a báró ajánlatát egy görzi ügyvédnek, dr. Pajernek küldött levelükben közölték – az ügyvéd azonban nem tudott közelebbit a dologról: ASG SDBG D. 618/1884.

³⁶ A házasságkötés részleteire lásd Bácskai Vera írását jelen kötetben, *Korall* 32. 80–101.

kocsiztak ki egyedül.” Talán eme körülménynek tudható be, hogy mindössze egyetlen egykori alkalmazottat (Anna Haring) idéztettek be személyesen.

August báró természetesen tagadta, hogy bármit is tudott volna a kapcsolatról 1884. március 1. előtt. Ugyanakkor megrendíthette a vádnak a férj jóhiszeműségére vonatkozó állítását, hogy a tárgyalásra valószínűleg a báróné megbízottai (előásták a családnál szolgált szakácsnő, Agnes Planicsek esetét erről az érintett áprilisi tanúvallomások még mélyen hallgattak). 1883. december 1-én történt, hogy a báróné a konyha állapota miatt kérdőre vonta és alaposan leszidta a pár napja alkalmazásban álló, csavargó és részeges szolgálot. Agnes Planicsek bosszúból papírt és tollat ragadott, majd bement az úr szobájába, és átadva neki a megírt levelet távozott. Az iromány a következőképpen szól: „Nagyságos Úr! Bocsásson mán meg, hogy vesszem magamnak a bátorságot Önnel közleni, hogy [név törölve] báróné mocskos játékot jáccik, kurvaként viselkedik, ha Ön nincs ott, gróf [név törölve] hál. Nála hál, mondani lehet, úgy áll vele, mint egy férj. Ha Ön ezt nem hiszi el nekem, kérdeze meg, aholl csak akarja, hogy ez igaz-e vagy sem. Tisztelettel Önnek legallázatosabb szolgálója Agnes Planinscheg”.³⁷ Az állítólag feldúlt báró behívatta a szakácsnőt, akinek jelenlétében a szobába benyitó feleségnek felmutatta a levelet. A szembesítés eredménye az lett, hogy a szakácsnőt elbocsájtották.

Miután Planicseket, a jelenet egyetlen szemtanúját, a trieszti rendőrség – talán nem véletlenül – nem tudta előkeríteni, a bíróságon a történeteket illetően csupán a báróné verziója állt szemben a báró állításaival. Utóbbi a tárgyaláson azt vallotta, hogy egy szót sem hitt el a rosszindulatú szakácsnő állításaiból, és mivel a kérdőre vont feleség is cáfolta a vádakát, sőt haragosan követelte Planicsek megbüntetését, nem kételkedett abban, hogy aljas bosszúval áll szemben. Tarnóczy kérdéseire a báró – ezek nyilván a báróné álláspontját tükrözték – tagadta, hogy annak idején meggyanúsította feleségét („Ez lehetséges, nem voltam ott, de a szakácsnőnek igaza lehet.”), amiért az megsértődött („Úgy, hát elhiszed, akkor erről már nincs mit mondanom.”), s azt is cáfolta, hogy felpofozással fenyegette volna a bárónét. Ellenben elismerte, hogy a gróffal összefutva megmutatta neki a levelet, és felszólította: tartsa magát távol a háztól, persze nem azért, mert bármit is elhitt volna Planicsek leveléből, hanem hogy elejét vegye a mendemondáknak. Vallomása szerint csak március elsején bizonyosodott meg a viszonyról, a Jella grófnőtől (a gróf feleségétől) és Liabordo gróftól (a gróf hozzátartozójától) kapott felvilágosítás nyomán.

A Planicsek-üggyel kapcsolatban egyetlen tanú tett még vallomást: Karl (Carlo) Baaz rendőrségi irodista, akinél a fizetés nélkül szélnek eresztett szakácsnő decemberben feljelentést tett. Eszerint a báró a panasz nyomán megjelent a rendőrségen, bemutatta a levélkét, és tisztázta az elbocsájtás körülményeit. Baaz úgy

³⁷ A levél becsatolt német nyelvű eredetije megmaradt (a magyar fordítás egyébként annak helyesírását és stílusát próbálja meg visszaadni): ASG SDBG D. 618/1884. – A nő neve bizonytalan: maga „Agnes Planinscheg”-ként írt alá, az ítélet ráadásul Anna-ként említi, a családnév pedig a legkülönbözőbb alakokban (Planinscheg, Planicsek, Planiczek stb.) bukkan fel, választásunk így óhatatlanul önkényes.

emlékezett, hogy a báró az eset miatt őszintén felháborodott, s a rágalmozó elleni büntető feljelentés lehetőségéről is érdeklődött. A bíróság viszont ezek után sem láthatott sokkal tisztábban, mert az irodista – dr. Tarnóczy kérdésére – ugyanakkor elismerte, hogy a kapcsolat a városban igenis szóbeszéd tárgya volt: „egy ideje már arról pletykáltak az emberek, hogy valamilyen viszony van Giuseppe [név törölve] gróf és a báróné között, mert több alkalommal is látták őket együtt sétálni”.

Egyértelműen a báró állításait látszott viszont alátámasztani két görzi bérkocsis, Josef (Giuseppe) Frussoin és Josef (Giuseppe) Pelizzon vallomása. A tárgyaláson mindketten arról adtak számot, hogy egy ideig rendszeresen szállították a gróft és a bárónét zárt, lefüggönyözött kocsin. Ilyenkor, a város környékén tett kirándulások alkalmával, először lépésben haladtak, visszafelé azonban már sietősre fogták a dolgot. Aligha fért kétség ahhoz, mi történhetett a fülkében, de Pelizzon vallomása annak maradékát is eloszlatta. A kíváncsi kocsis a függöny által hagyott keskeny résen megfigyelte, hogy „a báróné elővette a gróf nadrágjából annak hímtagját, azt megcsókolta etc. etc.” Közösülni ugyan nem látta őket, de ez az eljárás szempontjából nem bírt különösebb jelentőséggel. A lényeg – legalábbis a bíróság előtt – az volt, hogy a szeretők a lehető legdiszkrétebben próbálták intézni a találkákat. Így a két utas soha nem szállt ki nyilvános helyen (a vendéglőben rendelt uzsonnát is a fülkében fogyasztották el), és nem hajtattott együtt a báróné házához; a gróf később szállt be, illetve hamarabb ki a kocsiból.

August báró állításait végül a bíróság színe előtt megjelenő Anna Haring erősítette meg. Eszerint a báróné a cselédleányt már a szolgálatba lépéskor, 1883 novemberében figyelmeztette: „olyan dolgokat fog látni a házban, amiket talán még sosem látott”. Amikor pedig világossá vált előtte, pontosan mit jelentenek e szavak, úrnője megeskette, hogy nem mond el semmit a bárónak. Erről a személyzet tagjai – így Haring is – gyakran fecsegték, de csak egymás között, mindent a legnagyobb titokban tartva, mert a báróné Annához hasonlóan mindenkire megeskettetett. A tanú hozzátette, hogy bár a feleség férje távollétében, illetve különböző ürügyekkel szobájába zárkózva eljár otthonról, s látta őt a gróffal hálni, a házastársak közötti kapcsolat mégis kifejezetten jónak tűnt számára. Miután a vádlottak ügyvédje nem tudott igazán fogást találni a szolgálón, szavahihetőségét kísérelte meg aláásni, a leány „beszervezésének” körülményeit taglalva (a cseléd Tarnóczy kérdésére elismerte, hogy görzi útját a báró fizette, s kifejezte reményét, hogy egyéb költségeit is meg fogja téríteni).

A bíró hamarosan lezárta a tárgyalást, elutasítva Battiggi további tanúk kihallgatására vonatkozó javaslatát, valamint Tarnóczy újabb próbálkozását, hogy elővegyék az 1873-as házasságkötés botrányos, nyilván elsősorban a báróra rossz fényt vető körülményeit. Az ezt követően kihirdetett ítélet a vádlottakat bűnösnek mondta ki, és – a vádindítványnak megfelelően – 5 heti fogházra ítélte. Döntő mozzanatnak számított, hogy Lindemann bíró nem találta bizonyítottnak a védelem azon állítását, miszerint a báró tudott volna a viszonyról. Planicsek levelét – így az indoklás – August joggal vélhette koholmányának, tekintettel a keletkezés körülményeire, valamint a szakácsnő jellemére. Ellenben Anna Haring, a kocsi-

sok, illetőleg részben maguk a vádlottak nyilatkozata alapján igazolva látta, hogy „ők [a vádlottak] mindenkor, így 1883. december 1. kritikus napja után mindent megtettek és nagy elővigyázatosságot tanúsítottak, hogy találkáikat előkészítsék és lebonyolítsák, olymódon, hogy arról a férjnek sejtelme se legyen”.³⁸

Az ítéletből, miután az a jegyzőkönyvben csak megemlített becsatolt okiratok tartalmát is mérlegre tette, további fontos információkhoz juthatunk a konfliktus szélesebb összefüggéseit illetően. Így a bíró nem találta megalapozottnak a vádlottak ama védekezését, hogy a bárót kizárólag a kapzsiság vezette az eljárás megindításában, s hogy a házasságtörés vádját vagyoni előnyök kicsikarására próbálta felhasználni: „mivel ő az egyezségben a feleség vagyonára korántsem formált túlzott igényeket, ha az ember figyelembe veszi az általa amiatt tett utazásokat, hogy neje nevében pereket folytasson, amelyeket az a többi örökös ellen apja halála után indított, és hogy feleségének a teljes örökrészt megszerezze, amely őt megillette”. A bíró éppenséggel megfordítva, a házasságtörés következményeként érzékelte a férj eljárását. Az indoklás szerint nem csoda, hogy a magánvádló „figyelmét arra irányozta, hogy a feleség vagyonából a gyermekeknek megfelelő részt biztosítson, mivel az atya félelme nagyon is megalapozott, hogy a feleség, aki udvarlója követése végett képes volt férjét elhagyni, azzal vagyonát inkább eltékozolná, semmint hogy a férjjel nemzett gyermekekre fordítson több gondot.”

Az elsőfokú döntés ellen a vádlottak természetesen fellebbezést nyújtottak be, így a fenti ítélet sokáig – a gyanítható okokra később még visszatérünk – nem emelkedett jogerőre. A másodfokon eljáró Görzi Cs. Kir. Kerületi Bíróság csak két év múlva, 1886. május 31-én határozott az ügyben: a járásbíróság ítéletét érintetlenül hagyva, a báróné fogházbüntetését – a férj nagylelkű indítványára, hogy állítólag az esetleges megegyezést elősegítse, illetve leányai anyját megkímélje – 150 forint pénzbírságra változtatta; a gróf büntetése változatlan maradt (hogy végül valóban fogházba vonult-e, nem tudjuk).³⁹

A HÁZASSÁGI BONTÓPER (1884–1887)

A történetek ismeretében, nem tűnik különösebben meglepőnek, hogy a báró a büntető eljárással párhuzamosan, 1884. június 14-én válókeresetet adott be neje ellen a Budapesti Kir. Törvényszéken.⁴⁰ A lépés értelmezése azonban – azon túl, hogy a korban egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek a házassági konfliktusok effajta megoldása – nem könnyű. Tudjuk, hogy a házastársak közötti

³⁸ Az ítélet: ASG SDBG D. 618/1884.

³⁹ A másodfokú ítélet: ASG SDBG D. 618/1884. Az ügyet eszerint csak május 6-án tűzték tárgyalásra.

⁴⁰ A válóperes eljárás első fordulójának anyaga a Budapesti Királyi Törvényszék fondjában nem maradt fenn, annak menete csak nagyjából, a kolozsvári unitárius processzus iratai között található dokumentummásolatok segítségével, és egyéb elszórt utalások révén követhető nyomon. – A perindítás dátumára vonatkozóan a báró 1887-es ellenirata tájékoztat: EUL FT 64/1886.

áprilisi–júniusi egyezkedési kísérletek során, miután az együttélés folytatása többé nem tűnt lehetségesnek, felmerült a házasság felbontásának lehetősége.⁴¹ Első ránézésre mégis furcsa a férj kezdeményezése, mivel kétségtelen, hogy a válás keresztülvitele mindenekelőtt a feleség érdekében állt: ekként kezdhett volna, az illegitimitás állapotából kivergődve, új életet szeretőjével, Josef gróffal. Nem kétséges továbbá, hogy a bárónak mérlegelnie kellett annak lehetőségét, hogy ha hűtlen hitvese a válás után megesküszik a gróffal, hamarosan további gyerekeknek ad életet, csökkentve ezzel a lányok majdani részesedését az örökségből.

Úgy tűnik, mintha kezdetben mindkét fél belátta volna, hogy a házasság tönkremenetelével viszonyaik rendezése csak konszenzusos módon lehetséges. E felismerést tükrözheti maga a perindítás ténye. A házaspár Ausztriában eleve nem bontathatta volna fel házasságát. A magyarországi válóper folyamatba tételét pedig bármely fél könnyedén megakadályozhatta volna. Ebben az ügyben ugyanis, a vonatkozó szigorú magyar illetékességi szabályok értelmében, kizárólag a felek utolsó közös lakhelye szerint illetékes királyi törvényszék járhatott el, és mivel az utolsó közös lakhely esetükben az ausztriai Görz volt, gyakorlatilag nem indíthattak volna válóper Magyarországon. Ezt az akadályt csak együttesen lehetett leküzdeni, és bizonyosan létre is jött a megállapodás: a báró és neje, valamikor a kereset beadása előtt, a Kishíd u. 1. alatti Hungária Szállodába költözött,⁴² aminek nyomán formálisan fővárosi együttélést tudtak igazolni.

A felek együttműködésére enged következtetni másrészt, hogy a válóper megindításakor mindketten evangélikusként léptek fel. Magyarországon – ellentétben a Monarchia másik felével – 1868 után a katolikus vallású felek között, katolikus szertartás szerint kötött házasságot is fel lehetett bontatni, amennyiben egyik vagy mindkét házastárs vallást változtatott, protestánssá lett. Bizonyos, hogy a katolikus Marie a kereset beadása előtt – a pontos dátum, és az egyházközség sajnos nem ismert – ágostai evangélikus vallásra tért át.⁴³ Hogy a férjnek is át kellett-e esnie ezen az aktuson, nem tudjuk, és következtetni is nehéz, mert felekezeti hovatartozása majdnem olyan bizonytalan volt, mint illetősége. Apja evangélikus, anyja katolikus volt, őt magát evangélikusként keresztelték meg, azonban nagyon valószínű, hogy később katolikus hitben nevelték: gyermekei születési anyakönyv kivonatain (1877, 1879) római katolikusként tüntették fel.⁴⁴ Mindenesetre, amennyiben a felek nem hangolták volna össze a vallásváltást célzó lépéseket, a válóper lebonyolítása komoly késedelmet szenvedhetett volna (ha a válást kezdeményező házastárs ellenfele – vagyis az alperes – katoli-

⁴¹ Ezt említi a görzi járásbíróság ítélete: ASG SDBG D. 618/1884.

⁴² Az utolsó együttlakás helyét említi Marie az esztergomi érseki szentszékhöz benyújtott 1885. február 26-án kelt keresetben: EUL FT 64/1886. – A báró ezen a címen szerepel: *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1885–1886: 743.

⁴³ A büntetőperben 1884. július 1-én született ítélet evangélikusként tünteti fel a nőt: ASG SDBG – Észereint ekkor a szerető is e felekezet tagja volt.

⁴⁴ Az említett anyakönyvi kivonatok a válóperes iratok között találhatóak: EUL FT 64/1886. – A görzi büntetőper tárgyalásakor, ami már a válókereset beadása után történt, a báró vallásaként, valószínűleg tévesen, a katolikust jelölték meg! ASG SDBG D. 618/1884.

kus marad, a keresetet az esztergomi szentszékhez kellett volna benyújtani, amely csak ágytól-asztaltól választott el, s a törvényszék csak ezután mondhatta volna ki a válást a protestáns házastársra nézve).

Az egyetértés azonban valószínűleg kezdettől fogva csak a processzus megindítását övezte, s nem tartalmi kérdésekre vonatkozott. A kereset ugyanis nem a szokásos konszenzusos válóokra „engesztelhetetlen gyűlöletre” hivatkozott, hanem *házasságtörés* címén kérte a válás kimondását.⁴⁵ A dolog nyilvánvalóan – enyhén szólva – kényelmetlenül érintette a bárónét: noha a kereseti állítás bizonyítása még hátra volt (a görzi büntetőper még nem fejeződött be), esélyei e tekintetben rosszak voltak, s ekként a házasságtörés vádja mindvégig Damoklész kardjaként függött a feje felett. A magyar bíróságok ugyan a köteléki kérdés eldöntésénél általában véve nem firtatták a felek vétkességét, az elv azonban nagyon is érvényesült a vagyoni kérdések, valamint a gyerekelhelyezés mikéntjének elbírálásánál. Esetünkben ennél is fontosabb, hogy a gyakorlatban még mindig élt – noha alkalmazására, minthogy a házasságtörés címén indított válóperek kivételesnek számítottak, ritkán került sor – a régi protestáns házassági jogból vett büntetés, amely a házasságtörő felet sújtotta: *a büntárrsal való újraházasodás tilalma*.

Mérlegelve a fenti körülményeket, az a benyomásunk, hogy a báró a kezdeti megegyezési kísérletek megfeneklése után még sokáig nem adta fel a reményt, hogy előnyös vagyoni egyezséget hozhat tető alá: ezért lebegtette a válás csábító lehetőségét felesége előtt; ugyanakkor felkészült az ellenkező eshetőségre is: ezért vitte végig a házasságtörési pert, s hozta fel ugyanazokat a vádakokat a válókeresetben is. Jóllehet a vélelmezett alkudozásokról semmit sem tudunk, a budapesti processzus menete alátámasztani látszik hipotézisünket, amennyiben az csak az év végén vett olyan fordulatot, amely a kompromisszumos megoldás végleges elvetésére enged következtetni.

A válóper fordulópontjának mindenképpen 1884 decembere tekinthető. A felperes férj december 4-én a budavári plébánián (re)katolizált, amely aktus szimbolikusan jelezte a szakítást: a házassági kötelék ezután a báróra nézve polgári jogilag is felbonthatatlanná vált.⁴⁶ Az áttérés a per alakulására nézve, ami a feleséget illette, nem járt különösebb következménnyel. Az eljárás szempontjából fontosabb volt, hogy August – vélhetően szintén ekkortájt – a budapesti bontóper lefolytatását sikeresen tette függővé a házasságtörési perben született ítélet jogerőre emelkedésétől: „Az illetékes büntető bíróságnak a házasságtörés kérdésében provokált határozata a válóper eldöntésére döntő befolyással bírván, azon kérelmet terjesztettem a budapesti kir. törvényszék elé, miszerint a szóban forgó válóper további tárgyalását az érintett fenyítő per végleges eldöntéséig függeszse fel, mely kérelemnek a budapesti kir. törvényszék 34125/84. sz. a. kelt

⁴⁵ Ezt említi a báró 1886-ban az unitárius bírósághoz beadott kérvénye: EUL FT 64/1886.

⁴⁶ A budavári katolikus plébánia bizonyítványa: EUL FT 64/1886. – Mivel a vallásváltást szabályozó 1868: LIII. tc. legalább két előzetes jelentkezést írt elő az elhagyni szándékozott egyházközösgnél, minimum kéthetes időközzel, a szándék már november derekán megszülethetett.

végzésével helyt is adott.” – értesülünk magától a kérelmezőtől.⁴⁷ A házassági bontóper tehát – eszerint – akkor folytatódott volna, ha a házasságtörési perben jogerős ítéletet hoznak, vagyis nagy valószínűséggel megerősítik a báróné bűnöségét kimondó július 1-i verdiktet.

Marie számára, ha ezek után ki kívánta erőszakolni a válást, egyetlen kiút kínálkozott: az „erdélyi házasság”. A korban így nevezték a migrációs válás sajátos magyar (erdélyi) válfaját, amely a kétségbeesett Királyhágón inneni házastársak körében ekkortájt vált igazán népszerűvé. Ilyen módon lehetett megkerülni ugyanis a magyarországi (nem erdélyi) református és evangélikus felek házassági pereiben illetékes, az 1880-as évek elején egyre lassabban és szigorúbban eljáró törvényszékeket. (Erdélyben az unió után is megmaradtak azok az évszázadok óta fennálló protestáns felekezeti bíróságok, amelyek nagyon könnyen és gyorsan bontották fel a tönkrementnek ítélt házasságokat.) A legegyszerűbben a Kolozsváron működő unitárius egyházi bírósághoz, a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszékhez lehetett folyamodni. Az eredetileg rendszerint katolikus vállalkozók Budapesten unitárius hitre tértek – a fővárosban 1881-ben alakult meg az első magyarországi unitárius egyházközség –, majd miután ügyvédjeik lebonyolították a válást, hamarosan, általában két-három hónapon belül, új házasságot köthettek. A báróné 1885. január 19-én (formálisan két 7 éven aluli leányával együtt) megtette ez irányban a döntő lépést: felvételt nyert a budapesti unitárius hitközségbe.⁴⁸ Vallásváltása nyomán a budapesti törvényszék, a korábbi joggyakorlat figyelembe vételével, illetéktelenné vált a válóper további tárgyalására.

A báróné azonban mégsem lélegezhetett fel, mert ekkortájt rossz idők jártak a hasonló célból megtért unitárius hívekre. Az 1880-as évek derekán általában véve éles fordulat következett be az állami bíróságok bontóperes gyakorlatában: 1882 nyarától egyszeriben vége szakadt a korábbi liberális kurzusnak, ami utolérte a törvényszékek illetékességét unitárius áttéréssel megkerülni óhajtó pereskedőket is. 1884 nyarán, egy szintén a Budapesti Kir. Törvényszéken folyamatban lévő bontóperben, amelynek során a válni akaró alperes férj ugyancsak unitárius felekezetre térve próbálta megtörni felesége ellenállását, s a Királyhágón túl kicsikarni a válást, a Kúria az erdélyi unitárius bíróság magyarországi illetékeltenségére hivatkozva utasította el a per Kolozsvárra való áttételét célzó kérelmet.⁴⁹ Noha az esetet nem lehetett teljesen megfeleltetni ennek az ügynek, s ekkortájt sorra születtek az egymásnak homlokegyenest ellentmondó bírói határozatok, a báróné kényszerű döntése komoly kockázatokat rejtett. És amitől tartani lehetett, be is következett: a nő benyújtott kérelmét, hogy áttérése nyomán a pert szüntes-

⁴⁷ Az adat a báró említett 1886-os kérvényében szerepel: EUL FT 64/1886. – A törvényszéki végzés valószínűleg december második felében született. Lajstromkönyv hiányában erre a lajstromszám nagyságrendjéből következtethetünk: a 34125-höz közel eső 33844-es és 33890-es számon kelt ítéletek egyaránt 1884. december 16-án hozattak. Vö. BFL VII. 2. c. 1884. V. 77. és 78.

⁴⁸ Budapesti Unitárius Egyházközség (BUE) Betérési anyakönyv.

⁴⁹ Az esetről és annak hullámveréseiről, amelyek a válóper kimenetelét is közvetlenül befolyásolták: Nagy 2005.

sék meg, illetőleg tegyék át az unitárius egyházi bírósághoz, a törvényszék 1885. január 27-én elutasította.⁵⁰ Bár ez ellen február 20-án fellebbezést nyújtott be, a továbbiakban csak hosszú és bizonytalan eredményű eljárásra nyílt kilátás.

A feleség ezért olyan lépésre szánta el magát, amely még az anomáliákban ugyancsak bővelkedő magyarországi válóperes joggyakorlat történetében is példa nélkül állt: február 26-án maga indított pert a katolikus férj illetékes bírósága, az esztergomi érseki szentszék előtt.⁵¹ A merész húzás nyílt törvénysértést valósított meg, amit a válás keresztülvitelének kétségbeesett keresésén túl, az állami és az unitárius egyházi bíróságok között folyó illetékességi vita következtében szélesebbre nyíló mozgástérrel lehet magyarázni. (Az alpapi törvényszék, demonstrálандó saját kompetenciáját, 1885. február 17-én egyoldalúan felbontotta azt a házasságot, amelyet illetően a Kúria fél évvel korábban az ominózus végzést hozta!) Az emögött meghúzódó szándék könnyen megfogható: amennyiben a szentszék – az egy évtizede kialakult jogi rituálé szerint – visszaveti a házasság felbontására irányzott, a kánonjoggal ellentétes keresetet, a per mégis Kolozsvárra jutott volna. A báróné számára az sem lehetett mindegy, hogy az unitárius alpapi szék előtt a házasságtörést tárgyazó eredeti kereset kerül tárgyalásra vagy saját válókeresete, amelyben a házasságtörésről természetesen szó sem esett.

A bravúr azonban nem sikerült. Noha az esztergomi szentszék 1885. május 2-án, miután a nő nem volt hajlandó a katolikus hitelvekkel ellenkező kereset kiigazítására, elutasította a válóper tárgyalás alá vételét, az ügy egyelőre nem jutott az alpapi törvényszék elé.⁵² A közelebbi ok nem ismert, de valószínű, hogy a körülmények kedvezőtlen alakulására tekintettel – időközben tárgyalások indultak az unitárius Egyházi Főtanács és az Igazságügyi Minisztérium között az egyházi autonómiai és bírói illetőség kiterjedéséről, amit egy újabb botrányos eset nyilván veszélyeztetett volna – maga az újdonsült felperes mondott le a válás forszírozásáról. Talán közrejátszhatott az is, hogy a Budapesti Kir. Ítéltábla időközben, 1885. április 8-án új határozat hozatalára utasította a budapesti per megszüntetését megtagadó törvényszéket.⁵³ A válóper unitárius egyházi bíróság előtti folytatására mindenestre csak 1886 elején került sor.

A báróné 1886. február 25-én engesztelhetetlen gyűlöletre hivatkozva kérelmezte a házassági kötelék felbontását.⁵⁴ Rejtély, mi indíthatta a nőt újabb kísérletre, hogy kicsikarja a házasság felbontását, hiszen a kedvezőtlen szituáció egy év leforgása alatt sem változott meg alapvetően. (Az egyedüli valamennyire kedvező fejlemény már jóval ezután következett be: az Ítéltábla 1886. április 5-én kelt végzésével megszüntnek nyilvánította a budapesti válópert.)⁵⁵ A próbálkozás

⁵⁰ Erről az Ítéltábla későbbi, 1885. április 8-i végzése értesít: EUL FT 64/1886.

⁵¹ A szentszékhez benyújtott kereset: EUL FT 64/1886.

⁵² A szentszéki elutasító végzés dátumát a báró 1887-es ellenirata adja meg: EUL FT 64/1886.

⁵³ EUL FT 64/1886. – Ha azonban a báróné kedvező fordulatban reménykedett, csalódnia kellett, mert a törvényszék szeptember 10-én másodszor is elutasította az év eleji kérelmet.

⁵⁴ EUL FT 64/1886.

⁵⁵ EUL FT 64/1886. – A döntés azonban egyrészt mellőzte az illetékességi kérdés eldöntését, másrészt a báró fellebbezése folytán nem emelkedett jogerőre.

reménytelenségét jól mutatják a rákövetkező jogi lépések. Az unitárius bíróság annak rendje-módja szerint, április 20-ra tárgyalást tűzött ki, amire megidézte az alperes férjet. Ez kiközlentette addigi kényelmes passzivitásából a bárót, s ellenkérelmet adott be, amelyben egyrészt, kifogásolva az alpapi törvényszék illetékességét – a budapesti válóper még nem nyert befejezést – tiltakozott a per felvétele ellen, másrészt előhúta aduját: előadta a felperes házasságtörésének történetét.⁵⁶ A feleség erre visszakozott, s az április 20-i tárgyalás elmaradt: „nevezett nő ülés előtt az esperesi hivatalban írásbeli nyilatkozatot tett, hogy mivel a periratok kiegészítést igényelnek, az ügy tárgyalásának további felfüggesztését kéri”.⁵⁷

Az elnyúló pereskedésben újabb, a feleség számára kedvező fordulatot csak a függőben lévő illetékességi vita jogerős eldöntése hozott. A Kúria 1886. december 28-án, az ügy kapcsán született elvi jelentőségű döntvényével elismerte az erdélyi unitárius egyházi bíróság illetékességét a magyarországi unitárius hívek házassági pereiben.⁵⁸ Ennek nyomán a báróné 1887. március 15-én immár a siker reményében kérelmezhetette a felfüggesztett kolozsvári eljárás folytatását.⁵⁹ Időközben persze August is megtette a megfelelőnek vélt ellenintézkedéseket, s az esztergomi szentszéknél kieszközölte a két évvel korábban még rögvést elutasított válóperes ügy felvételét, majd a kitűzött kolozsvári tárgyalás előtt egy nappal táviratozva kérte az unitárius eljárás beszüntetését.⁶⁰ Sőt, odáig ment, hogy miniszteriális úton is lépéseket tett a per szentszéki tárgyalásának kikényszerítésére.⁶¹ A férj célja kétségtelenül és változatlanul a procedúra lehető legtovábbi elnyújtása volt. Az unitárius bíróság március 29-én azonban megállapította illetékességét, április 30-án pedig, noha a báró személyes megjelenésével próbált súlyt adni illetékességi kifogásának, végérvényesen folyamatba tette az eljárást.

A kolozsvári válóper ténylegesen csak a hosszúra nyúlt, több mint két évig húzódó, eljárásjogi (illetékességi) vita lezárását követően kezdődhetett meg. Ezek után, bár a processzus maga még hátravolt, a bárónak immár kevés esélye volt, hogy megakadályozza neje egyoldalú *elválását*. Az elsőfokon eljáró unitárius bíróság, a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék híres volt arról, hogy a házasság feldúltságára hivatkozó kérelmeknek – „engesztelhetetlen gyűlölet” címén – tüzetesebb nyomozás nélkül is helyt ad (és a fellebbviteli fórum, a Főpapi Törvényszék pedig általában nem késlekedett az ilyen ítéleteket helybenhagyni). A per elnyújtására nem nagyon nyílt lehetőség: a peres felek legfeljebb két iratváltás során fejthették ki álláspontjukat (felperes keresetére következett az alperesi ellenirat, a válaszra a viszontválasz), majd az alpapi szék zárt tárgyalás után

⁵⁶ EUL FT 64/1886.

⁵⁷ A jegyzőkönyv kivonata: EUL FT 64/1886.

⁵⁸ A végzés: EUL FT 64/1886.

⁵⁹ EUL FT 64/1886.

⁶⁰ Az 1886. március 28-án érkező távirat: EUL FT 64/1886.

⁶¹ A minisztérium beavatkozását említi Nagy Lajos esperes, az alpapi szék elnökének 1887. május 3-án kelt, az illetékességi kifogást egyszersmind elutasító levele Ferenc József unitárius püspök részére: EUL FT 64/1886. – Az esztergomi szentszék időközben, április 6-án kelt végzésével tárgyalási határnapot is kitűzött. Erről a báró ellenirata tájékoztat: EUL FT 64/1886.

hozta meg ítéletét. Az eljárás összességében véve erősen formális volt: érdemi tárgyalásra, a felhozott tények körülményes megvizsgálására, tanúkihallgatások foganatosítására a lehető legritkábban került sor.

A báró számára azonban, ami a válópert illeti, még korántsem veszett el minden. A felekezeti bíróságok hatásköre általánosságban korlátozottabb volt, mint a királyi törvényszékeké, amennyiben csak a köteléki kérdés elbírálásába bocsátkozhattak, és sem házassági vagyoni, sem gyermekelhelyezési és -tartási kérdésekben nem hozhattak döntést. Az unitárius processzus tétje tehát eleve kisebb volt. Másrészt, jóllehet a házassági kötelék felbontását aligha akadályozhatta meg, a férj keresztülhúzhatta felesége Josef gróffal szőtt újraházasodási terveit. Nyilvánvaló az összefüggés a kolozsvári válóper 1886. február 25-i formális megindulása, illetve a görzi házasságtörési per 1886. május 31-i befejezése között: amint a báróné elérte a per felvételét, a báró megtette a szükséges, régóta lebegtetett ellenlépést. A házasságtörés jogerős beigazolása nyomán Marie nem kerülhetett el a *ligába vetést*, vagyis a szeretőjével való új házasság megkötésének tilalmát (igazából csak abban reménykedhetett, hogy a tilalmat később – amint más esetben is megtörtént – fel tudja oldatni).

Ekként a báróné több mint egy évvel korábban beadott kereseti kérvényére csattanós ellenirat következett. A férj – az illetékességi kifogások további hangoztatása mellett, az ügy érdemére térve – a házasságtörés vádját immár a büntetőperben született jogerős ítélettel támasztotta alá, s válás esetén *örökös* ligába vetést indítványozott, minden skrupulus nélkül hivatkozva gyermekei vagyoni érdekére (ti. hogy azokat a neje újraházasodása után esetlegesen születő gyermekek hagyatékból való részesedése hátrányosan érintenék). Ez azt jelentette volna, hogy felesége nemcsak a gróffal, de mással sem köthetett volna új házasságot! Egyébiránt tagadta, hogy valóban engesztelhetetlen gyűlölet létezne közte és felesége között és ellenezte a válás kimondását. A báró a házasságtörést nem a házastársak közötti ellenszenvvel, hanem hitvese „határtalan kéjvágó természetével” magyarázta. Ami pedig őt magát illette, a bűnvádi és a válóper megindításában – állítása szerint – nem a gyűlölet vezérelte, hanem így próbálta megvédeni férfiúi becsületét.⁶²

A terjedelmes felperesi válaszirat erre előadta a házasság, valamint a házassági konfliktus történetének sajátos verzióját, s egy sor olyan dokumentumot vonultatott fel, amelyek a báró jellemét voltak hivatottak, természetesen az alkalomhoz illő sötét színekkel, megrajzolni. Eszerint annak idején a cinikus világfí, azaz a báró, pusztán hozományára tekintettel vetette ki hálóját a 14 éves ártatlan gyermekleányra, s azt elcsábítva kényszerítette ki a házasságot. A tétlen, jövedelmező foglalkozás és hivatal híján a szülőktől kapott apanázból élő férj aztán a gazdag feleség vagyonát próbálta megszerezni. Ez sikerült is, miután előkészítette és lefolytatta a házasságtörési pert, megindította a válópert, illetve önző módon kihasználta a gyermekek feletti gyámság adta lehetőséget. A báró tehát – így a válaszirat – az alpai szék előtt kizárólag vagyoni érdekből ellenzi a házasság

⁶² Az ellenirat: EUL FT 64/1886.

felbontását, s állítja a nyilvánvaló tényekkel szemben, hogy a házastársak között nincs engesztelhetetlen gyűlölség.⁶³

Az ügyvédi szószaporítás azonban a fő kérdésre, a házasságtörésre vonatkozóan jogilag meglehetősen kétes értékű volt. A válaszirat arra hivatkozott, hogy a tanúkihallgatások fogantatása, amelyekkel alá tudnák támasztani a nő állításait, a per elhúzódsát eredményezné. Ezt azonban nyilvánvalóan azért sem indítványozta, mert a további vallomások a házasságtörési perben meghozott jogerős ítélettel szemben legfeljebb csupán enyhítő körülményeket hozhattak volna napvilágra. Hogy valójában milyen kevés rejtőzött a felperes tarsolyában, azt kitűnően szemlélteti a beadvány záró passzusa, amelyen érezhetően – talán nem tévedünk – átüt a nő kétségbeesése: „a házasságtörésért a világi bíróság előtt büntetve lettem, gyermekeim neveltetése tőlem elvétetett, vagyonomtól, jövedelmeimtől megfosztattam, tehát botlásomért már eddig is a tettel arányban nem álló büntetéssel sújtattam, ha tehát a tisztelendő alpai törvényszék tetézi még ligába vetéssel büntetésemet, azzal megfoszt attól, hogy magamat tisztességesen fenntarthatssam, mert neveltetésemnél fogva csak az élet kényelmeit tanultam ösmerni, szülőim fölös vagyonukra tekintettel nem tartották szükségesnek kenyérszerző ismeretekre tanítani, s így életszükségletnél fogva utalva vagyok hajlamaimnak megfelelő új házasságra lépni, mely nélkül ínségnek vagy a teljes elbukásnak lennék kitéve”.

A házasság szomorú története, s a felvillantott kilátások természetesen nem hatották meg az unitárius egyházfiakat. Bár a házasságvédő július 3-án a folyamodás teljesítését, vagyis a házasság felbontását indítványozta, véleményéhez hozzáfűzte, hogy a nőnek, a felkínált megbocsájtással élve kötelessége lenne a házasságot folytatni és javasolta, hogy mindenestre „büntársával való örökös ligába vettessék”.⁶⁴ Az alpai törvényszék július 5-én, kétnapos ülésezés és „beható tárgyalás” után,⁶⁵ engesztelhetetlen gyűlöletre hivatkozva felbontotta a házasságot, felperest azonban Josef grófra nézve ligába vetette.⁶⁶ A döntés ellen mindkét fél fellebbezéssel élt. A báró a válás kimondását sérelmezte, illetve azt, hogy a ligába vetés csak a szeretővel kötendő házasságra vonatkozik. A báróné viszont a gróffal való újraházasodás tilalmát is soknak találta.⁶⁷ A Főpapi Törvényszék legvégül

⁶³ A válasz: EUL FT 64/1886.

⁶⁴ A házasságvédő nyilatkozata: EUL FT 64/1886.

⁶⁵ A tárgyalásról jegyzőkönyvi kivonat áll rendelkezésre, amely azonban alkalmatlan a tárgyalás rekonstruálására: EUL FT 64/1886.

⁶⁶ Az elsőfokú ítélet: EUL FT 64/1886.

⁶⁷ EUL FT 64/1886. – Legalább lábjegyzetben érdemes citálni a filozofikus magasságokba emelkedő fellebbezés egyik, a nőt még fiatal leányként elcsábító alperes felelősségét hangsúlyozó passzusát, amely az ügyvédi szóvirág-költészet ékes példája: „a szűzi fejlődés első szakaszában, midőn a nő, mint bimbóból a virág, gyermekből hajadonná ébred, de a szűzi sejtelmek a gyermek álmokkal még összeolvadnak, s a liljom kebel hősziromain pillangó vágyak helyett csak harmat és napsugár ad találkozót, a szűzies ártatlanság ezen öntudatlan állapotában alperes, a lovagias udvarló, önző céljai elérése végett nem átalotta a gyanútlan, mit sem értő leányka előtt a nászágy rejtelmeit erőszakosan leleplezni, ekként az erkölcsi érzet meghamisításával a sivar érzékiességet benne felébreszteni”.

mindent mérlegre téve nem látott okot az elsőfokú ítélet megváltoztatására, s 1887. augusztus 17-én megerősítette azt.⁶⁸

A báró nemcsak a rend kedvéért tiltakozott az alpapi szék ítélete ellen, s annak megerősítése után korántsem dőlt meglegedetten hátra: a továbbiakban megkísérelte újramegújítani az egész huzavonát. Felhasználva a tavasszal fel-támasztott esztergomi szentszéki eljárást, még mindig azon volt, hogy a befejezett kolozsvári procedúra törvénytelenségét kimutassa. A részletek, minthogy erről mindössze egy jogi szaklapban megjelent közlemény tudósít, sajnos nem ismertek. Csupán annyit tudunk, hogy az eset kapcsán, a katolikus egyház jogai-nak védelmében maga a hercegrímás fordult 1887. december 28-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Az ügy nem lehetett egyszerű, mert a minisz-terium válasza majdnem egy teljes évet váratott magára: csak 1888. december 23-án közölték Esztergommal, hogy a szentszék ne bocsátkozzon a per (újra)tár-gyalásába, mert Marie annak idején jogszerűen kérelmezte a házasság felbontá-sát, és miután a válókereset visszaadásával a szentszék félreérthetetlenül kifejezte szándékát, hogy a perben nem óhajt érdemi határozatot hozni, az érintett fél jogot nyert a válóper illetékes egyházi bírósága előtti folytatására. Az eljárás és a meghozott ítélet tehát törvényes és megtámadhatatlan.⁶⁹

A bárónak a ligába vető ítélettel mindenesetre nyolc évig sikerült megakadá-lyoznia, hogy volt neje egybekeljen szeretőjével. Josef gróf csak 1895-ben indított házassági bontóperet felesége, Gabriella (Jella) Radziewicz-Winnicki ellen, ugyan-csak a kolozsvári unitárius alpapi széken.⁷⁰ (A perindítás tényéből arra követ-keztethetünk, hogy a vadházasságban élő párnak ekkor sikerülhetett felmentést kapni a liga alól.) A gróft és törvényes hitvesét a görzi bíróság ágytól-asztaltól – a főpapi törvényszéki ítélet szerint – még 1884-ben elválasztotta. A nő katolikus vallású maradt, s valószínűleg egyáltalán nem képviseltette magát a kolozsvári válóperben. A férfi egyoldalúan, rendkívüli eljárás keretében – az ágytól-asztaltól való elválasztás igazolásával, az unitárius fél egyszerű kérelmére – vitte keresztül a válást, amelyet az alpapi törvényszék augusztus 10-én mondott ki, s a főpapi törvényszék augusztus 31-én erősített meg. A pár végül 1895. szeptember 28-án, a budapesti unitárius egyházban kelt egybe, Farnady József ügyvéd és báró Barco Ede honvéd százados tanúskodása mellett.⁷¹

Boldog végről azonban egyáltalán nem beszélhetünk. Az unitárius házassági anyakönyv utólagos bejegyzése arról is tájékoztat, hogy a gróf és Marie esetében „1899. dec. 12-én 14397. sz. a. cs. k. Legfőbb Törvényszék Bécsben e házasságot érvénytelennek nyilvánította.” Miután a bécsi jogerős ítéletet vélhetően hosszabb pereskedés előzte meg, a háttérben gyanítható konfliktus meglehetősen hamar, már 1897–1898-ban kirobbanhatott. Az osztrák jog szerint az „erdélyi házasság” természetesen illegálisnak számított, azonban meglehetősen ritkán került sor ilyen

⁶⁸ EUL FT 64/1886.

⁶⁹ Sztchlo 1889.

⁷⁰ EUL FT JKV. 150/1895.

⁷¹ BUE Házassági anyakönyv.

házasságok megsemmisítésére, hiszen addig, amíg a felek betartották a játékszabályokat, azaz megtartották előzetesen megszerzett magyar állampolgárságukat, az osztrák igazságszolgáltatás nem érhette utol a párokat. Ezért feltételezhető, hogy nem szerencsétlen véletlenről, hanem tudatos döntésről, mégpedig alighanem a férfi tudatos döntéséről lehetett szó (a feleség ugyanis férje állampolgárságát követte). Azt sem lehet persze kizárni, hogy időközben mindketten megtörték a megpróbáltatások súlya alatt, avagy egyszerűen kiábrándultak egymásból, s a házasság érvénytelenítésére a felek közös megegyezése után került sor.

AZ ÖRÖKSÉG SORSA

Amint érzékeltetni próbáltuk, a házasságtörési ügy, majd a válóper szerves részét képezte a hagyaték körüli családi viszálynak (habár a házastársak közötti konfliktus nem feltétlenül következett az örökségi vitából). Így a válóper alakulását is bizonyára jobban értenénk, ha a hagyatéki eljáráshoz kapcsolódó különböző perek fennmaradtak volna. Másrészt viszont, visszakanyarodva az örökségért vívott küzdelemhez, részben éppen a megőrződött válóperes iratok segítenek abban, hogy nyomon követhessük a vagyonért folyó párhuzamos játszmák fejleményeit. A továbbiakban megpróbáljuk – a források szűkössége mellett – legalább nagyjából körvonalazni a szélesebb értelemben vett, jogi útra terelődő családi konfliktus záróakkordját.

Nagyon érdekes lenne megvizsgálni, de csak információtöredékek állnak rendelkezésre, milyen taktikát választott az ellenfél, valamint Marie azután, hogy a férjjel való szakítás véglegessé vált, illetőleg a báró által remélt egyezés megkötése elmaradt. Amikor a nő 1884 márciusában elhagyta a családot, arra hivatkozott, hogy anyjához utazik Bécsbe.⁷² Később, 1884 őszén, a báró megkísérelte, hogy *emberrablás (öffentliche Gewalthätigkeiten mittelst Entführung)*, vagyis felesége erőszakos elszakítása miatt indított büntető eljárás keretében Aristides özvegye abban játszott szerepét is kivizsgálta.⁷³ Ekkoriban a szerelmespár a családi birtokon, Delinyesten tartózkodott: azaz Marie valóban az anyánál talált menedékre.⁷⁴ Tudunk egy a báróné, valamint anyja és húga között létrejött osztályegyezségről is. Ennek nyomán az örökösök 1886 tavaszán a gyámügyi illetékességi vitában immár együttesen léptek fel Marie és August gyermekei, illetve ténylegesen a gyámapa, a báró ellen.⁷⁵ Korántsem szabad azonban részlegesen helyreálló családi békére következtetni. A későbbi fejlemények – erre még visszatérünk

⁷² A bárónő válasziratában Meixner Janka 1884. március 12-én kelt levelére hivatkozott, amely alátámasztotta, hogy a báró 50 forint utiköltséget adott feleségének Bécsbe: EUL FT 64/1886.

⁷³ A görzi kerületi bíróság október 25-én kelt határozata: EUL FT 64/1886. A bíróság, az államügyesség megkérdezése után, elutasította a báró erre vonatkozó október 12-i kérelmét.

⁷⁴ Az október 25-i határozat kézbesítési utasítása: EUL FT 64/1886.

⁷⁵ Fellebbezés 1886. március 18-án: ASG SDBG 503/1883.

majd – brutálisan megmutatták, mennyire ingatag volt valójában a megtért leány pozíciója a kényszerű koalíción belül.

A feleség „átállása” kétségtelenül fordulatot jelentett a báró számára addig kedvezően alakuló játszmában. Ennek ellenére a gyerekek feletti törvényes gyámság jogát kihasználva folytatni tudta az örökség megkaparintására vonatkozó tervei valóra váltását, a feleség által adott meghatalmazások 1884 márciusi visszavonása után is. „A többszörös komplikációk folytán, amelyeket kizárólag August [név törölve] báró úr okoz,” – ragadja meg jól az előállt szituáció lényegét az ellenfelek beadványa – „még mindig nem tudunk zöld ágra vergődni az ez ügybeni tárgyalásokkal, és nem beszélve arról, hogy mi magunk között egyetértünk, s a Bécsi Cs. Kir. Törvényszék előtt egymás között, két kurátor bevonásával, minden felet kielégítő egyezséget kötöttünk, mégis kényszerítve vagyunk August [név törölve] báró úrral pereskedni, akit néhai Aristides [név törölve] végrendelete és bírósági döntvények értelmében gyerekei ez ügybeni képviseleti jogától megfosztottak.”⁷⁶

Ekként valamennyi fél számára kulcsfontosságú volt – jóllehet a bárónét elmarasztaló görzi ítélet meghozatala után aligha lehetett kétséges –, mi történik a leányokkal, melyik szülőnél helyezik el őket. Az ezzel kapcsolatos eljárás iratanyaga nem maradt fenn, de Marie alpapi székhez benyújtott válasziratából értesülhetünk a temesi árvaszéki eljárás eredményéről: eszerint a magyar gyámhatóság, a nő házasságtörésére hivatkozva, a gyermekek kizárólagos nevelését a báróra bízta, aminek nyomán az egyúttal a vagyon kezelésének és hasznélvezetének jogát is megszerezte.⁷⁷

A gyerekekért vívott harc kétségtelenül ádáz lehetett. Az anya korábban, 1884 folyamán már megpróbálta őket magához venni, Bécsbe hozatni, majd megkísérelt Budapesten titokban kapcsolatba lépni velük, sikertelenül: a báró nyilván résen volt, s mindig megtette a megfelelő óvintézkedéseket.⁷⁸ A tétet általában véve jól érzékelteti az az ideges megnyilvánulás is, amellyel a kolozsvári válóper során a férj reagált a gyerekek jövő sorsának szóba hozatalára: „Végre határozottan óvást emelek az ellen, hogy a házasságunkból származott gyermekek tartása és nevelése iránti kérdés a t. alpapi szék által bármiképp érintessék, miután arra a t. alpapi szék nem illetékes, és mert másrészt gyermekeink nőm házasságtörése és botránys életmódja folytán már az illetékes hatóság által nekem adattak át, illetve az én gondviselésemre bízottak – s ezen intézkedésen nőmnek egyoldalú elválása [...] mit sem változtatna.”⁷⁹

Később – ez ugyancsak jellemző adalék – a készülő örökösödési perrel összefüggésben, a báró nem restellte kiaknázni a gyerekek feletti kizárólagos felügyeletben rejlő további jogi lehetőségeket sem. A leányok anyjuktól való legális

⁷⁶ ASG SDBG 503/1883.

⁷⁷ A döntést a fentebb idézett későbbi fellebbezés is megemlítette: EUL FT 64/1886.

⁷⁸ A kísérletekről egyrészt a görzi kerületi bíróság 1884. október 25-i határozatából tudunk, másrészt Anna Goritschnigg nevelőnő 1884. június 24-i, bárónőhöz intézett leveléből: EUL FT 64/1886.

⁷⁹ EUL FT 64/1886.

elszakítása után igényt formált arra, hogy a tartási és nevelési költségekhez – amit a törvényes gyakorlat szerint mindkét szülőnek viselnie kellett – a nő is hozzájáruljon: 1887 folyamán, a Temesvári Kir. Járásbíróságon havi 150 ft gyermek-tartási díjért perelte feleségét!⁸⁰

A báró számára újabb részszikert jelentett, hogy az általa 1883 nyarán kezdeményezett közigazgatási eljárás – amelynek alakulásáról semmilyen információnk nincs – pozitív eredményt hozott. A későbbi örökösödési perben született ítélet említi annak végeredményét, miszerint a „legfőbb közigazgatási hatóság” megállapította, hogy az elhunyt „osztrák állampolgársága mellett magyar állampolgár is és pedig Delinyest községi illetőségű volt”.⁸¹ Ez azt jelentette, hogy immár semmi nem állt annak útjában, hogy a hagyaték Magyarországon fekvő része – a delinyesti és ohabica-i nemesi birtok, túlnyomórészt erdő és legelő, összesen mintegy 5000 hold⁸² – felett magyar bíróság határozzon. A döntés valószínűleg 1884 nyarán születhetett, mert a Krassó-Szörény Megyei Árvaszék 1884. szeptember 23-án máris megállapíthatta a hagyaték értékét: az újraeltárolás eredményeként 145 067 forint 38 krajcárban lett meghatározva.⁸³ A döntéssel a konfliktus súlypontja végképp Magyarországra tolódott. Az ausztria hagyatéki eljárás, amiről persze megint semmi biztosat sem tudunk, időközben valószínűleg – gyaníthatóan az említett osztályegyezség nyomán – befejeződött.

A Lajtán inneni örökség kérdésének nyílttá válása az ellenfeleket alkalmazkodásra kényszerítette, aminek egyik jelét véljük felfedezni az általános örökös, Pia nagykorúsításában. A kisebbik leány ugyanis, valamikor 1885-ben, házasságot kötött röjtöki Bene Ferenc huszárszázadossal, aki ez idő tájt egységével a Delinyesthez közeli Fehértemplomon állomásozott.⁸⁴ Az esküvőre vélhetően azért (is) került sor, hogy Marie családja megakadályozza a birtok árvaszéki ellenőrzés alá vonását, amely Pia kiskorúsága miatt fenyegetett. Emellett mihamarabb utódokra volt szükség, hogy biztosítsák az örökséget August és Marie gyermekeivel szemben. A házasságból 1885-ben és 1886-ban két leány, Pia és Aristeia született. Talán nem volt minden rendben az általános örökös egységével: Pia hamarosan, 1888. február 27-én távozott az élők sorából – a halálok ismeretlen.⁸⁵ A „védtelen nők” a kapitányban bizonyára egy megbízható szövetségest reméltek találni a hálóját egyre szorosabbra fonó báró ellenében: a megoldás legalábbis

⁸⁰ A gyerektartási perről egy közjegyzői okirathoz csatolt ügyvédi meghatalmazás tájékoztató. BFL VII. 183. 407/1891. Hogy nem tévedésről van szó, s tényleg az apa követelt gyerektartást az anyától, alátámasztja az örökösödési perben hozott törvényszéki ítélet: Örökösödési per 1890. Az ügy kimenetelét nem ismerjük, 1891. február 9-én érkezett a Budapesti Kir. Ítéletablára: BFL VII. 1. d. Lajstrom 1891. 6985. Ezzel együtt egyébként egy másik, ugyanazon felek között folyó, 3300 forintot tárgyzó vagyoni pert is felterjesztettek. BFL VII. 1. d. Lajstrom 1891. 6986.

⁸¹ Örökösödési per 1890.

⁸² Baross 1893: 390–391.

⁸³ Örökösödési per 1890.

⁸⁴ A férfi katonai minősítési lapja: Österreichische Staatsarchiv (ÖStA) KA Qualifications-Listen, Bene. Eszerint egyébként a menyasszony 24000 forint tőkét kötött le kaució gyanánt. – A forrás megküldéséért Herrmann Róbert bécsi katonai delegátusnak tartozom köszönettel.

⁸⁵ ÖStA KA Qualifications-Listen, Bene.

nagyon hasonlít a régi, több mint egy évtizeddel korábbi esetre, amikor Marie a fenyegetőző rokonokkal szemben szintén egy erőskezű férfit keresett. Akkor védelmezőjét August báró személyében vélte fellelni, most valószínűleg – megint egy snájdig huszártiszt! – Benét szánta e szerepre.⁸⁶

A hagyatéki ügy tárgyalásáról, amely a Lugosi Kir. Törvényszéken zajlott, semmit nem tudunk, viszont az azt követő örökösödési processzus kapcsán, a perben meghozott ítéletek publikálásának köszönhetően, legalább nagy vonalakban rekonstruálható az ellenfelek taktikája.⁸⁷ Eszerint a kiskorú gyerekei gyámjaként felépő báró 1887. május 31-én beadott keresetében – paradox módon – úgy támatta meg apósa, Aristides *végakarátát*, hogy formailag annak *végrendeletére* támaszkodott. Ügyvédjei nyilvánvalóan a házassági konfliktus, illetve a házastársak közötti megegyezés elmaradása után vetették el a végrendelet nyílt megtámadásának lehetőségét. A szakítás, majd a nő ellentáborba sodródása nyomán a végrendeletnek a köteles rész Marie általi hasznélvezetére vonatkozó kikötései (amire csak addig jogosult a kitagadott leány, amíg „gyermekait rangjukhoz mért és jó nevelésben részesíti”) egyszeriben kulcsfontosságúvá váltak. A báró álláspontja szerint ugyanis, miután alperes „férjétől elszökvén, gyermekeit egyáltalában nem neveli”, sem a köteles részre, sem annak hasznélvezetére nem jogosult.

A végrendelet kényszerű respektálásának ára az volt, hogy nem lehetett megtámadni a kitagadásra, illetőleg a köteles részre vonatkozó intézkedést sem. Ezt ellensúlyozandó a báró alaposan felszófolta a téteket. A keresetben egyrészt, az árvaszéki leltárral ellentétben, az örökséget 250000 forintra becsülte, másrészt a hagyaték *fele részét* követelte (holott a konkrét esetben a köteles rész annak negyedét jelentette volna), vagyis összesen 125000 forintra formált igényt. Felperesek ugyanis azt próbálták bizonyítani, hogy Marie „volt a néh. [monogram törölve] Aristides törvényes osztályrészre jogosult utódja, I. r. alperes [monogram törölve] Pia az örökgyónak nem törvényes, hanem természetes gyermeke lévén, szakis végrendelet alapján bírhat öröklési joggal.” Magyarán: törvénytelen származása okán nyíltan kétségbe vonták a kisebbik leány törvényes örökös minőségét.⁸⁸

Alperesek, Pia (illetve, per közbeni elhalálózása folytán, kiskorú örökösei, Bene Pia és Aristeia), a báróné, valamint az anyjuk, ezzel szemben a végrendeletre hivatkozva vitatták a báró gyermekei feletti képviseleti jogát, annál is inkább, mert – érvelésük szerint – az örökség ügyében az apa és leányai között érdeklentét állt fenn. Ezen kívül Marie viszontkeresetet is támasztott gyermekeivel szemben, amelyben törvényes osztályrésze (a köteles rész) kiadását igényelte. A per során egyébként a Marie családjából való örökösök között teljes volt az összhang:

⁸⁶ Az ügy részleteit lásd jelen kötetben Bácskai Vera tanulmányában, *Korall* 32. 80–101.

⁸⁷ Örökösödési per 1890.

⁸⁸ E ponton a családi szennyest alaposan kitegethették, mert a pereskedés stílusára a törvényszéki ítélet is kénytelen volt kitérni: „Ami végül azon kérelmet illeti, hogy az iratok [...] az ügyvédi kamarához áttéssenek, a sértések kölcsönösségére, a felhozott bizonyítékokra, és általában jelen per különös körülményeire való tekintettel, a törvényszék nem találja magát indítatva azon kérelem teljesítésére.” Örökösödési per 1890.

az özvegy és a kisebbik leány (valamint örökösei) elismerték a báróné örökösödési jogát, az viszont tartózkodott a végrendelet megtámadásától, s – a felperesekkel ellentétben – nem vitatta a hagyaték gyámhatósági becsülésének helyállóságát sem.

Az örökség tekintetében mindent eldöntő perben a báró végül teljes vereséget szenvedett. A Lugosi Kir. Törvényszék 1888. december 4-én meghozott ítélete felperesek keresetét arra hivatkozva utasította el, hogy az ominózus végrendeletben foglalt kitagadás és a köteles rész haszonélvezetének korlátozása a magyar jog szerint érvénytelen – ennek következtében pedig Marie törvényes osztályrésze, viszontkeresetének megfelelően, kiadandó. Az indoklás szerint a testamentum azon, a kitagadást magyarázó kitétele, miszerint a nő „mióta br. [monogram törölve] Ágost által Rómában, mint 15 éves gyermek, szöktetés által atyjától elragadva lett, s csakis ezen tény következtében lett felperesek atyjához nőül adva, férje oldalán ismételve bebizonyította, hogy ő a vagyon kezelésére szükséges tulajdonságokkal nem bír és habár az atya több ízben fizetett ki érte adósságokat, ez mit sem használt; miért is bizonyosnak tartja azt, hogy leánya azon rossz befolyás alatt, melyben van, vagyonát elpazarolná, ez által önmagát és gyermekeit ínségre juttatná” nem képez elegendő okot a kitagadásra, mert nem meríti ki a Hármaskönyvben szereplő „atyán elkövetett terhes és nevezetes méltatlanság” fogalmát. Ebből kifolyólag – így a verdikt – felpereseknek a végrendelet korlátozó intézkedéseire alapított keresete nem teljesíthető, ellenben a viszontkeresetnek hely kellett adni. A bárót aligha vigasztalta, hogy a köteles rész kiadására aztán mégsem kerülhetett sor, mert az elsőfokú ítéletet a Budapesti Kir. Ítéltábla 1889. november 6-án megváltoztatta és az exbáróné viszontkeresetét elutasította (ezt harmadfokon a Kúria 1890. november 14-én lényegében jóváhagyta).⁸⁹

Felvethető a kérdés: miért pereskedett oly visszafogottan Marie, miért nem támadta meg az apja végrendeletének őt hátrányosan érintő részét, miért érte volna be csupán a köteles rész kiadásával. A választ egy másik processzus adja meg, amely valószínűleg az utolsó volt a hagyatékot érintő jogi eljárások között. A pert 1891 kora tavaszán a Budapesti Kir. Törvényszéken Marie indította elhunyt húga örökösei, Bene Ferenc és leányai ellen. A fennmaradt ítélet szerint, felperes azt állította, hogy noha „néh. [név törölve] Pia kötelezte magát azon esetre, ha felperesnő néh. [név törölve] Aristides végrendeletét meg nem támadja, felperesnőnek atyja hagyatékából, ennek végrendelete szerint kijáró köteles részen felül még 25 ezer forintot sajátjából fizetni”, az ígéret teljesítése elmaradt. A törvényszék 1893. március 15-én arra hivatkozva utasította el a keresetet, hogy felperes egyrészt ellentmondó közlésekkel szolgált az állítólagos szóbeli egyezséget illetően, másrészt mert a neki járó összeget húga életében nem követelte, holott szorult anyagi helyzetben volt, s anyjához segélyért fordult. Az ítélet megállapí-

⁸⁹ Ezek szerint a nő formai hibát követett el, mert viszontkeresetét, a felpereseken kívül, nem intézte a még születendő gyermekeit képviselő ügygondnok ellen is: Örökösödési per 1890. A felek közötti eljárások ezzel még nem zárultak le: például nyoma maradt 1891. február 16-án egy Lugosról az ítéltáblához felterjesztett végrehajtási ügynek, amelyet a báró indított ellenfeleivel szemben. BFL VII. 1. d. Lajstrom 1891. 8299.

totta, hogy a korábbi osztályegyezség felperesnek egyébként sem tette lehetővé a végrendelet megtámadását.⁹⁰

Marie további sorsának alakulásáról – leszámítva az újraházasodás, és az új házasság majdani érvénytelenítésének tényét – nincs adatunk, a haláleset adminisztrációja azonban némi fényt vet a korábbi jogi játszmák valódi tétjeire, amely a peres iratokból legfeljebb gyanítható.⁹¹ A nő Bécsben, 1939. november 21-én hunyt el. A haláleset-felvételen leánykori nevén, római katolikus vallásúként és kétszeresen elváltként szerepelt (bár e meghatározás jogilag helytelen). Az eljáró bírósági hivatalnok nem jegyzett fel rokont, és nem volt képes kitudakolni az első házasságból született gyerekek – a másodikból eszerint nem származott utód – pontos címét sem. Meglehetősen sanyarú körülményekre enged következtetni a kisnyugdijas (*Kleinrentnerin*) megjelölés, a nyugdíj összege (havi 54 birodalmi márka), és méginkább az a tény, hogy a temetési költségeket részben az elhunyttal azonos lakcímen szereplő Anna Ott fedezte. A járásbíróság saját vagyon hiányában végül nem indított hagyatéki eljárást. A leányai tulajdonát képező kötelesrész azonban még megvolt: a bécsi bíróság kezelésében, osztrák állampapírokba fektetve, 253 400 korona kamatozott.

* * *

Forrásaink alapján nem sokat tudunk mondani arról, hogy hőseink igazából mit gondoltak a történekről, hogyan értelmezték az egész családi vizsályt, valamint ezen belül saját tetteiket. A bírósági akták – bár óvakodni kell, hogy tértől-időtől függetlenül tekintsük érvényesnek a megállapítást – kevéssé alkalmasak egy *ilyen szempontú* vizsgálatra (olyan jellegű személyes forrás pedig, mint Máriának a házasságkötés körülményeiről íródott emlékeztetője, nem állt rendelkezésünkre). A tanulmány talán meggyőzően világított rá, hogy akár a főszereplők, akár a tanúk által elbeszélte történetek, sőt a bizonyítékul szánt egyéb írásos evidenciák (levelek, magánjogi aktusokat rögzítő iratok, bizonyítványok), milyen mértékben illeszkedhetnek a *jogi stratégiákhoz*. Feladatunknak ezért mindenekelőtt azt tekintettük, hogy egyrészt a különböző eljárásokról szereshető ismeretek révén, másrészt a fennmaradt szövegek segítségével e stratégiákat igyekezzünk felfejteni.

Bizonyára senkit nem ért meglepetésként, hogy az invenciózus egyéni joghasználat előtt általában véve milyen széles mozgástér nyílhat, vagyis mennyire manipulálhatók a tételes, illetve a joggyakorlat során érvényesített normák. Esetünk kapcsán számos példa hozható. Így August báró atyai hatalmát, pontosabban gyermekei törvény által biztosított képviseleti jogát arra próbálta felhasználni, hogy megszerezze neje magyarországi örökrészét. A törvényhozónak,

⁹⁰ BFL VII. 2. c. 1891. I. 188. – A perindítás időpontjára a kereset iktatószáma (13980/91.) enged következtetni. – A törvényszéki ítélet ellen a felek melleleg nem fellebbeztek, így feltehetően vagy peren kívüli egyezséget sikerült kötni, vagy a nő, remény és/vagy megfelelő anyagi híján egyszerűen lemondott arról, hogy a pert tovább folytassa.

⁹¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA) BG IS (II) A 4/19A 57/40.

és a jogot alkalmazó bíróságnak aligha állt szándékában, hogy elősegítse a férj egzisztenciális (vagyon) érdekeinek érvényesítését, amikor a feleség házasságtörését szankcionálta, holott tulajdonképpen – némileg leegyszerűsítve a dolgot – ez történt. A házassági bontóper a férj kezdeményezte, aki viszont nem feltétlenül akart elválni (sőt, hamarosan foggal-körömmel akadályozta a válást): azzal csupán előnyös alkupozíciót kívánt kiharcolni alperes feleségével szemben, aki ellenben mindenáron válni szándékozott, hogy egybekelhessen szeretőjével.

Nem ennyire nyilvánvaló tanulsággal szolgált az alkalmazott *konkrét* stratégiák elemzése: a jogi összecsapás során bevetett eszközök az Osztrák–Magyar Monarchia zűrzavaros jogrendszerét világítják meg. Külön tanulmány tárgyát képezhetné esetünkhöz kapcsolódóan a jogszolgáltatás intézményesülésének, a jogi eljárás technicizálódásának, vagyis – más oldalról – az emberi viszonylatok „eljogiasodásának” hatása. Láthattuk, hogy az 1880-as években zajló családi konfliktushoz kapcsolódó procedúrák egy része majdnem teljes egészében, más része többé-kevésbé már – a legkülönbözőbb bírói (és közigazgatási) fórumok előtt – olyan, a laikusok számára nehezen érthető eljárásjogi kérdések körül forgott, amelyek adott esetben döntőek lehettek az egyéni szándékok megvalósíthatóságát illetően. Az erre vonatkozó taktikák megválasztása minden bizonnyal a professzionális alkalmazottak, az ügyvédek kezében volt.⁹² (Ennek kapcsán egyébként joggal merülhet fel a kérdés, hogy mennyiben beszélhetünk „egyéni joghasználatról”.)

A képet kétségtelenül színezi, ahogy a felek a kollidáló osztrák és magyar jog között manővereztek. Az olyan egyszerűnek tűnő kérdések, mint hogy milyen állampolgársággal bírt Aristides, milyen honos, mely községi illetőségi kötelékbe tartozik, milyen lakhellyel rendelkezik August báró; továbbá hogy a Görzi Cs. Kir. Városi Delegált Járásbíróság vagy Temes Megye Árvaszéke illetékes-e a leányok ügyében; a Budapesti Kir. Törvényszék vagy a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék járhat-e el Marie válóperében, a Bécsi Cs. Kir. Törvényszék vagy a Lugosi Kir. Törvényszék döntheti-e el a hagyatéksorsát, a végeredményt komolyan befolyásoló jogvitákhoz vezettek, hiszen nem volt mindegy, milyen jog alapján igazítják el az egyes ügyeket. A szemben álló felek és ügyvédjeik esetünkben természetesen tudatosan (vissza)éltek az ebből adódó lehetőségekkel. August báró alapvetően az egymással ütköző jogszabályokra építette az örökség megkaparintását célzó stratégiáját, felesége pedig ily módon – a budapesti törvényszék illetékességét kijátszva – vitte keresztül a válást Erdélyben.

⁹² Az ügyfelek és jogi képviselőik közötti viszony, és e viszony befolyása az egyes ügyekre ugyancsak problematikus és – megfelelő források esetén – tanulmányozandó lehet. A kérdés esetünkben is felvetődhetett volna, tekintettel August báró ügyvédeivel kialakított sajátos viszonyára, amelyet általában a honoráriumok összege és kifizetlensége határozott meg, de az ezt illető nyomok töredékesek. Szemléltetésként szolgálhat Eötvös Károllyal való összetűzése: BFL VII. 175. 397/1889. és VII. 183. 454/1890. Az ügyvéd hiába várt fizetséget, ezért visszatartotta a báró aktáját.

Felvethető persze a kérdés, hogy ezen túl miféle tanulságokkal szolgálhat egy *kirívó*, sőt egyenesen – főként, ami a házasság konfliktusait illeti – a patológikus joghasználat körébe utalható eset. A felek kétségtelenül mindvégig a jog borotvaélén táncoltak, azaz szélsőséges megoldásokhoz folyamodtak, amit, egyebek mellett, a perek kapcsán született publikációk (döntvénytárakba válogatott ítéletek, jogi szaklapokban megjelent cikkek) is jeleznek. Az extrém joghasználat ugyanakkor bizonyos szempontból jobban rávilágíthat az *intézményes jogszolgáltatás korabeli működési módjára*. Fényt vethet azokra a konkrét és szimbolikus költségekre, amelyek megmagyarázhatják, miért törekedtek mások pereskedéseik kordában tartására, bírósági ügyeik konszenzuális elintézésére, avagy egész egyszerűen – a legtöbben – miért tartották magukat távol a törvényszékektől és állami hivataloktól, és simították el konfliktusaikat egymás között, esetleg közvetítők (rokonok, ismerősök) segítségével.

Bármennyire invenciózusak voltak hőseink (és ügyvédjeik), bármily merész húzásokkal próbáltak felülkerekedni ellenfeleiken, a pereskedés végére csak egy romokban heverő, megtépázott társadalmi presztízsű család maradt. A fizetett „árat” leginkább – megfelelő források birtokában – August báró példáján tudjuk érzékeltetni. A családi botrány valószínűleg közrejátszott abban, hogy saját anyja kis híján kitagadta, s köteles részre szorította őt (aminek következtében, öccse, Aladár ellen újabb, fél évtizedig húzódó örökösödési pert folytatott).⁹³ Amikor végre 1890. július 18-án – a fivérével aznap kötött osztályegyezség nyomán – megkapta az anyai örökségét képező 150 339 forint 24 krajcárt, az összeg rögvést egy magánbankházhoz került, amely kiegyenlítette különböző, horribilis összegre rúgó tartozásait: összesen 33 733 forint 4 krajcárt. A közjegyző által felvett jegyzőkönyvben számos tétel ügyvédi honoráriumokról, eljárás díjakról szól, illetve a kapott kölcsönök egy része is feltehetően ilyen célokra lett fordítva. Az biztos, hogy ez korántsem tekinthető végszámlának. A jegyzőkönyvben például megjegyzésként szerepel dr. Kormann Frigyes (válóperes jogi képviselő) követelése, amit korábban, a budapesti I-III. kerületi járásbíróságnál letett összegből elégítettek ki.⁹⁴ És minden bizonnyal nem ez volt az egyetlen időközben, a per folyamán hosszú éveit alatt kiegyenlített tartozás. A báró úszott az adósságokban, ami nyilván megint csak – betetézve a botrányt – nem használt reputációjának. Szintén egy budapesti közjegyző által rögzített levélváltás sejtetheti az effajta károk kiterjedtségét. Amikor August 1887. augusztus 25-én, Mercedes leánya keresztapjától, gróf Zichy Ernőtől váltóra kapott, akkor már egy éve lejárt kölcsönök fizetés helyett kötelezvénnel próbálta meghosszabbítani, a gróf megalázó módon utasította el az ajánlatot: „a báró úr még 20 évig is perlekedhet,

⁹³ Az anya 1885. február 10-i végrendelete ugyan csak régi ügyeket sorol fia bűnlajstromában, de gyanítható, hogy igazából a skandallum miatt fontolgatta kitagadását, mert néhány évvel korábban, 1881-ben kelt testamentumában e szándéknak még nincs nyoma. BFL VII. 151. 947/1881. Fontos lett volna egyébként az anyai örökség ügyének családi konfliktusra gyakorolt hatását felmérni, de sem a hagyatéki ügy, sem az örökösödési per nem maradt fenn.

⁹⁴ BFL VII. 183. 668–669/1890.

az adósság pedig váltóra lőn téve, az illető pedig minden negyedévben felmondhat, és azért elvárom [név törölve] báró úrtól, hogy f. év november 19-én tartozását pontosan kiegyenlítse, ellenkező esetben azt be fogom hajtatni.”⁹⁵

Végezetül érdemes elgondolkodni azon, hogy mégis miként fajulhattak idáig a dolgok, vagyis miért döntöttek a felek – elsősorban a báró és felesége – konszenzus helyett rendre a konfliktus kiélezése mellett. Az extrém joghasználat mindenekelőtt a pereskedők nonkonform személyiségével állhat összefüggésben. Ha más nem, a házasságkötés története – bármely verzióját tekintjük is – megfelelően tanúskodhat amellett, hogy a „polgári normák” (vagy amit mi azoknak gondolunk) nem kötötték szereplőink kezét.⁹⁶ Emellett azonban, *joghasználatról* lévén szó, egy további momentum is figyelmet érdemel: a fő aktor, a báró *jogérzéke*. Aristides a családi viszály hevében, de még évekkel a pereskedést megelőzően, az 1870-es évek derekán ekként panaszkodott javíthatatlan vejére: „ahelyett, hogy az elveszített megbecsülést törekedne valahogy visszaszerezni, dokumentumokat próbál gyűjteni jövőendő perekre. Minden mégoly értéktelen papír is számára nagy vonzerővel bír. Ez nála bizonyos fajta mániának látszik.”⁹⁷ Innen nézve tulajdoníthatunk különös jelentőséget annak a hírhedt pereskedésnek, amelyet August báró anyja, valamint nagybátyjai és nagynénjei, a Lo Presti család tagjai az 1850-es évektől több mint két évtizeden át egymás ellenében folytattak. A nagyszülők végrendelete kapcsán kirobbanó örökösödési vita korántsem sorolható a szokványos családi konfliktusok közé: a felek néhány év leforgása alatt egészen elképesztő számú jogi eljárást tettek folyamatba, s – minden bizonnyal részben alapos okkal – a legpiszkosabb eszközök alkalmazásával vádolták meg egymást (sőt, néhány annak idején publikált „röpirat” nyilvánosság elé is tárta a különböző machinációkat).⁹⁸ A báró gyermekeivének és ifjúkorának egyik meghatározó élménye lehetett tehát a nagyszabású pereskedés, ami néhány évtizeddel később sajátos mintát kínálhatott számára a maga konfliktusának megoldása kapcsán.

⁹⁵ BFL VII. 151. 827/1887. A tartozás kiegyenlítésére egyébként csak három év múlva, ugyancsak az 1890-es osztályegyezség után került sor.

⁹⁶ Vö. Bácskai Vera írását jelen kötetben, *Korall* 32. 80–101.

⁹⁷ Aristides keltezetlen levele a báró anyjának. EUL FT 64/1886.

⁹⁸ A báró anyai nagybátyjával, Lo Presti Lajos báróval kapcsolatban közismert volt, hogy „öcsce, Árpád és két huga ellen összesen 114 pört indított, melyeket elvégre megnyert, de aradmegeyi birtokai rámentek a perköltségekre, öcscsével pedig azóta teljesen meghasonlott.” (Szinyeyei 1900: 1395.) Tanulságos Lo Presti báró publikált ügyvédi utasítása 1857-ből: Advokaten-Instruction [1857]. Hasonlóképpen tanulságos a nagynéni, Lo Presti Lujza báró emlékirata, amelyet kifejezetten August báró anyja ellen tett közzé: Erdődy 1876. A pereskedés nyomai megtalálhatók az anya személyes iratai között: Magyar Országos Levéltár (MOL) P 1831.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Gorizia (ASG, Görzi Állami Levéltár, Olaszország). K. K. Städtisch Delegirte Bezirksgericht in Görz (SDBG).

D. 503/1883. Curatela dei minori Agostino e Maria B. di Augusto.

D. 618/1884.

Budapest Főváros Levéltára. (BFL)

VII. 1. d. Budapesti Királyi Ítéltábla peres iratai, lajstromkönyv.

VII. 2. c. Budapesti Királyi Törvényszék peres iratai. 1891. I. 188.

VII. 2. c. Budapesti Királyi Törvényszék peres iratai, V. kútfő (válóperek).

VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai.

VII. 170. Jeszenszky Danó közjegyző iratai.

VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai.

VII. 183. Tokaji Nagy Lajos közjegyző iratai.

XI. 1136. Manno Kereskedelmi Cég iratai. Jelzet nélkül. (Marie memoranduma a házasságkötés körülményeiről.)

Budapesti Unitárius Egyházközség (BUE)

Betérési anyakönyv, Házassági anyakönyv.

Erdélyi Unitárius Levéltár (EUL) Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 64/1886.

Magyar Országos Levéltár (MOL) Melczer Istvánné szül. báró Lo Presti Henriette iratai.

Österreichisches Staatsarchiv. Kriegersarchiv. (ÖStA KA) Qualifications-Listen. Franz Bene von Rőjtök.

Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA). Bezirksgericht Innere Stadt (BG IS). A 4/19A 57/40.

Advokaten-Instruction [1857]: *Advokaten-Instruction*. H. n.

Baross Károly bellusi 1893: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest.

Budapesti cím- és lakjegyzék. 1885–1886.

Erdődy, Louise Gräfin 1876: *Fragmente aus meinen Erlebnissen*. Budapest.

Örökösödési per 1890: *Jogesetek Tára. Felsőbírósi Határozatok és Döntvények. Melléklet a „Jog” 48. számához*. Budapest, 1890. november 30-án. 189–191.

Szinnyei József 1900: *Magyar írók élete és munkái*. VII. kötet. Budapest.

Sztehló Kornél 1889: A kánonjogellenes kereseti kérelemről vegyes házassági válóperben. *Jogtudományi Közlöny* (24) 6. 49–50.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Nagy Sándor 2005: Adalék az unitárius egyházi bírászkodás történetéhez 1869–1895.

A Nagy György contra Beniczky Emilia házassági bontóper tanulságai. *Jogtörténeti Szemle* (2.) 4. 10–15.